

SZEGEDI SYMPOSION

TARTALOM

Heksch Ágnes: A démoni elem St. Zweig művészetében.

Reitzer Béla: Szélid, mély két szemem . . .

Vincze László: Múzeum.

Pátriász István: Könyvtár őszi alkonyatkor.
Bennem, benned benne.

Palotai Endre: A metszetnyakú.

Rácz Endre: Hiszek a hajóban.

Bór László: Érettségi előtt.

b. f.: Racionalizmus.

Erdődi József: A költői nyelv.

Lusztig Vilmos: Bál van az alkonyatban.

PROMETHEUS-NYOMDA SZEGED, DUGONICS TÉR 12. SZÁM

1930.

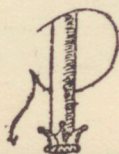

B63491
Tisztelettel a

Szerkesztőség.

SZEGEDI

SYMPOSION

„PROMETHEUS-NYOMDA“ SZEGED

SZTE Klebelsberg Könyvtár

J001292842

B

63491

A démoni elem Stefan Zweig művészetében.

Irta: Heksch Ágnes.

Bevezetés.

Az 1890. körüli német irodalmat két sajátosság jellemzi: az epigon jelleg és a naturalizmus. Az író a jelen társadalmát ábrázolja és a mindennapi élet jelenségeinek rajzát a szociális haladás szolgálatába állítja. A társadalom azonban e kor íróinak szemében már nem a szellem kifejezése, nem a világrend hordozója, hanem érdekek és kapcsolatok összessége. Amíg a vallásos érzés a kor társadalmi életformáit is áthatotta, addig a költő egyaránt áldozhatott Istennek és a társadalomnak. Goethe halála után azonban, aki az utolsó megtestesítője volt a „beseelte Gesellschaft”-nak, a kettő elkülönül egymástól.

Igy a naturalizmusnak csak kora szellemét sikerült kifejeznie, de elégtelennek bizonyult arra, hogy a kozmikus törvényszerűséget érzékeltesse. Feszült figyelemmel kísérte a tovaszáguldó élet legesekélyebb megnyilvánulásait is, s nem hallotta meg a magashól jövő szózatot. A naturalizmus nem volt tehát alkalmas arra, hogy az emberi lélek legbensőbb és legmélyebb érzéseit kifejezésre juttassa. A lélek mélységeit ugyanis csak megsejteni lehet, s így az az irány, amely nem tűr semmi félig-kimondottat, semmi ködöset, nem is vállalkozhatott ilyen nehezen kifejezhető érzések megformálására.

Az emberi lélek legmélyéről fakadó szubjektív érzelmek az egyén legsajátosabb lényegéhez tartoznak, mélyen bensőségesek és így a naturalizmus részére, amely főképp a külső valóságra szegezte szemét, jórészt hozzáférhetetlenek.

A német nép szellemi élete a 19. és 20. század fordulóján szocializmus és individualizmus közt ingadozik. A kettőnek harcából az utóbbi került ki győzedelmesen,

az individualizmus vált uralkodóvá és a művészet a szimbolizmus és miszticizmus formáját ölti magára, hogy az egyén rejtett mélységeit feltárhassa. — *A lélek világa kiteljesedik*, élményből átélni-akarássá lesz, mivel azonban az egész életet élő ember hiányzik, nincs meg az élet teljessége és nincs meg az istenség közelében levő emberben való hit. Aktivitásból aktivizmus lesz, amely az esztetizmust és miszticizmust esik egybe. Az új romantika a szellemnek az a megnyilvánulása, amely Nietzsche-vel és George-val jelentkezik, sokszor félreérti azonban ezek új erkölcsiségét. Az esztetizmus számára a tartalom mellékes; „vágy”, és „individualizmus” helyettesítik a közös-ségért való küzdelmet, akaratból ösztön, termékeny szeretetből meddő részvét lesz.

Az új művészet legalkalmasabb termőföldjévé Bécs vált, az a város, amely mindég otthona volt az önmagukért való szépségeknek, amely mindenkor befogadta és kitermelte a művészet legfinomabb megnyilatkozásait. Ebben a talajban lett a valóság művészete a szépség művészetévé, itt lett maga a szépség költői célja. Az életet a misztikum leplével borították be a költők és nem is törekedtek arra, hogy a valóság jelenségeit tolmácsolják. A láncszemként egymásbakapcsolódó történetek helyett csak az érdekes és magukban álló egyes események ragadták meg az írók érdeklődését. A költészetben tükröződő világ nem felelt meg a külső valóságnak, hanem csupán a belső világ rajzára szorítkozott. Az új költői alkotás vértelennek és erőtlennek tűnt fel, hiányzott belőle az igazi lendület, hiányoztak a valóban mély emberi problémák, amelyek az élet értékét adják. Ezeket a kisszerű lelki élmények rajzával, amelyek az élet ezerszínű képével szemben szegényesek, pótolni nem lehetett.

A mindjobban tért hódító lélekkutatásra természetesen a legnagyobb mértékben hatott Freud pszichoanalízise, hisz szépség és pszichológia ennek a kornak a jelszavai, Freud tanításaival nemcsak tudományosan foglalkoztak, de ezek egyszersmind döntő hatással voltak az impresszionista művészetre is.

Az új pszichológiának ezt a korát legtalálékban Hermann Bahr jellemezte. Szerinte eljött az a kor,

„Wo es den Dichtern hauptsächlich darauf ankommt,

die Bilder der äusseren Welt zu verlassen, um lieber die Rätsel der einsamen Seele aufzusuchen ... Man forscht nach den letzten Geheimnissen, welche im Grund der Menschen schlummern . . .”

A költő legfőbb feladatává válik:

„das eigene aus sich zu gestalten, statt das Fremde nachzubilden, das Geheime aufzusuchen, statt dem Augenschein zu folgen und gerade dasjenige auszudrücken, worin wir uns anders fühlen und wissen als die Wirklichkeit”

Ugy tűnik fel neki, mintha:

„das alte Gefühl des Petöfischen Liedes „die Träume Mutter lügen nimmer” zur neuen Geltung gelangte und dass die Kunst, die eine Markthalle der Wirklichkeit gewesen, der Tempel des Traumes, wie Maurice Maeterlinck sie genannt hat — geworden.”

A pszichoanalízis a költő és a költészet kiábrándító képét adja, mert arra mutat rá, hogy minden költői alkotás lelki betegségek szellemi téren való levezetése és így a mű nem más, mint beteges lelki élmények szellemi kiélése.

A zürichi iskola az egyént már nem választja el abban a mértékben a közösségtől, mint azt Freud irányja teszi és így nem elégszik meg azzal, hogy az egyes ember tudatalattiját bogozza és az elnyomott ösztönöket hozza napfényre, hanem számol azzal a hatással is, amely az embert, mint a közösség tagját éri.

Felismeri továbbá a kozmikus hatalmak befolyását az emberi életben: „die wohltätig oder gefährlich befruchtend und bedrohend ihre Gegenwart im Menschen fühlbar machen”.

A természetfölötti erőknél az emberre való hatása, „überpersönliche Besessenheit, oder fruchtbar in der dichterischen Eingebung” formájában jelentkeznek.

A bécsi Stefan Zweig felfogása megegyezik a zürichi iskoláéval abban, hogy embereit kapcsolatba hozza a természetfölötti erővel. Zweig meglátja a tudatalattiban azt, ami benne a kozmosszal közös: a démon és Isten. Azt hiszi, hogy a mi korunkban, amikor a természet minden titkáról levették a fátyolt, amikor már semmi földinek nincsen mítoszja, a költőnek az a feladata, hogy a léleknek

a titkos rugóira rámutasson. Ez azonban nála nem lélek-
telen megfigyelés, hanem az élet valóságos meglátása és ez-
által a pszichoanalízis új szint és új irányokat kap. — Zweig
a léleknek szubjektív mozgató erőit fedezi fel, de nem
látja azokat, melyek a modern embert mint az új közös-
ség tagját határozzák meg. Nem láncszemnek látja az
egyént és a reá ható törvényszerűségeket és erőket csak
természeti, *démoni* beavatkozásnak tartja. A földi hata-
lomnak Zweig nem tulajdonít kellő fontosságot, nem is-
meri el az egyén megkötöttségét a társadalmon belül.

Éppen ezért Zweignél minden emberben a közösség
és az egyén törvényei szükségszerűen kerülnek ellentétbe;
minden emberében ugyanis oly erők vannak, amelyek
őket két irányba hajtják, egyrészt a társadalom felé,
mely számukra a másik ént jelenti, másrészt önmagukhoz.

Zweig költői és emberi fejlődése.

Stefan Zweig az 1881-es nemzedékből származott, amelynek fiatalsága a császárváros fényének utolsó lobogását élte át. Nagyon nyugodt kor ez, amelyben csak kötelességszerűen foglalkoznak az emberek politikával és amelyben az a fontos, hogy életüket lehetőleg kellemesen és gondtalanul töltsék el. Játékos örömmel és dilettantizmussal közelednek a művészethez és élvezik mindazt a szépet, amit a zene, festészet és költészet városa nyújt. A művészetek az igényekhez alkalmazkodnak, mellőzik mindazt, ami problémát okoz, főcél a szépség és díszítő gazdagság. Zweiget azonban nemsokára nem elégíti ki, hogy:

„seine beschauliche Existenz immer mehr, mit wissender Sorgfalt und künstlerischer Neigung auszubauen.”¹⁾

A hétköznaptól való menekülés már a kis diákok is szenvedélyesen űzi a művészet felé. Ő maga mondja:

„Wir bildeten gleichsam die letzte Generation jenes heute fast nicht mehr rekonstruierbaren Kunstfanatismus, der diese alte Theater- und Komödiantenstadt von je auszeichnete.”²⁾

Abban az időben volt ez, midőn Bécs a zene városa volt még, melynek lágy melódiai az irodalomban is továbbcsendültek. A fiatal *Hofmannsthal* első verseit írja, *Schnitzler* szellemes szkepticizmussal és bájjal rajzolja meg alakjait és hozzájuk csatlakozik *Hermann Bahr*, az

¹⁾ Phantastische Nacht. *Amok* novellakötet 128. old.

²⁾ E. Rieger: *Stefan Zweig*, 27. old.

örökösen változó és örökké modern. Ezzel az új irodalommal jut kapcsolatba az ifjú Zweig, aki az életet még inkább csak sejti, mint ismeri. Első versei csupán a vers-költés ösztönös játékának szülöttei. Az alig húsz esztendő „*Silberne Saiten*” című verseskötete még az élettől távollevő költő alkotásai, aki a valóságtól inkább a ködös melankóliába menekül. Első művéről így nyilatkozik:

„Seine Melancholie und müde Traurigkeit ist mir heute so fremd, wie nur möglich, ich freue mich heute das Leben mehr und herzlicher zu lieben und in der Dichtung die höchste Möglichkeit zu sehen, diese Freude mir in Bekenntnis zu steigern.”³⁾

Zweig számára a költészet most még csak játék, és később válik élete legfőbb tényezőjévé. Az igaz művészet-hez vezető utat barátai jelölik ki neki; de feléje viszik nemsokára egyéni adottságai is, tudnivágyása, amely őt a valóság feltárásához vezeti, sőt még a veszélyes mélységek titkaiba is beavatja, amint azt *Romain Rolland* mondja: „Der dämonische Drang, zu sehen, zu wissen und jedes Leben zu leben.”⁴⁾

Vándorévek.

Bécs édeskés légkörét Zweig nem tudja elviselni és a berlini egyetemen folytatja tanulmányait, ahol megszerzi magának azt a filozófiai alapot, amely később olyan ragyogó pillérévé válik essay-írói munkásságának. — Nemsokára szabadon lendül bele az élet nagy forgatagába, bejárja egész Európát, Indiát, Afrikát, Északamerikát, mindenütt igazi megismerésre törekszik és az újat nemcsak a tájakban, hanem az emberi lélek sajátosságaiban is igyekszik megtalálni. Így megismeri minden város, minden ország, minden világrész egyéni ritmusát és mivel mindég a dolgok meglátására és megértésére törekszik, hamarosan tud gyökeret verni, minden világrész titkát megfejteni. Itt világosodik meg előtte legelőször, hogy mennyire elenyésznek az egyes népek közti határok, ha

³⁾ St. Zweig: Autobiographische Skizze. Literat., 1. Dez. 1914.

⁴⁾ *Amok* francia kiadásának előszava.

az általánosan emberiig emelkedünk. — Annak ellenére, hogy Zweig vándorévei, melyek egyszersmind tanulóévek is, nagy lelki és erkölesi átalakulást jelentenek számára, a művészet szemében mégis csak „eine Steigerungsform der Existenz, nicht das Leben, sondern nur eine Ausdrucksform des Lebens.”

Barátság.

Verhaerennel való barátsága, ennek termékeny példája emeli fel Zweiget arra az ethikai fokra, ahol művészet már nem csupán üdítő játék, hanem felelősség, ahol megtudja, hogy a magasabb értelemben vett költőnek nincs joga a dolgok fölé emelkedni, hanem hogy minden betűjének véréből kell fakadnia, hogy hangjának össze kell csendülnie az egész emberiséggel. Verhaeren mutatja meg Zweignek először, hogy hogyan lehet az egész létet szeretettel átfogni.

„Verhaeren war mir nicht mehr Formproblem, sondern Lebensentscheidung ... Hier sah ich den gleichen Ursprung dichterischen Trieb, Begeisterungsfreude, aber nicht, wie bei mir *neben* dem literarischen Schaffen, sondern lebendig aus dem Menschen in den Vers quellen...”⁵⁾

Az életnek szeretete, szívből előtörő lelkesedés jellemzik Verhaeren költészetét. Ő szeretteti meg Zweig-gel az embereket, a természetet, az életet és az ő felfogása az életről, a művészetéről lesz Zweig világszemléletének gerince. Így a jelentéktelen problémák kis világa, — amelyeket a dübörgő életen innen bájjal és ízléssel festettek meg, — megszűnik Zweig számára. Felülemelkedik a bécsi irány művészetén, hogy az élet lüktetését és vonaglását fejezze ki. A magából az érzésből előbuggyanó „pszichológiai ritmus” jellemzi Verhaeren költészetét; ez a ritmus nemcsak a mitikus, misztikus világot hatja át nála, hanem a hétköznapi élet ütemét, a huszadik század minden megnyilvánulását. Zweig-nek sikerült a száguldó életnek erőteljes hangját Verhaeren verseinek fordításában szinte csorbítatlanul megőriznie, annyira együtt

⁵⁾ Zweig: Autobiographische Skizze. Literatur, 1. Dez. 1914.

érez szellemi társával. — A földi Verhaeren-nél gyakran vallásos érzéssé emelkedik, amely az általános emberi érzéssel szférikus zenévé kapcsolódik össze. — Meglátja ezt már Zweig is és ezt mondja róla:

„Das ist das Neue in Verhaeren, dass er nicht nur die Stimme der Natur, sondern auch die neuen Geräusche, das Murren der Menge, das Tosen der Städte, das dumpfe Dröhnen der Fabriken in Rythmus umgewandelt hat . . . Er lässt die Stimme der neuen Dinge sprechen . . .”⁶⁾

Maga az, hogy ezek a hangok résztvevő lélekből bugygyannak elő, hogy őket az életnek igazi szeretete hozta létre, döntőleg befolyásolja Zweiget. Verhaeren példája mutatja neki, hogy a jelenkor nem tűri a költők távolmaradását az élettől, s csak olyan költői alkotást ismer el, amely energiával telítetten, örökös mozgásban van, amely az élet ütemének egyik szólama. — A fiatal bécsi költő ráeszmél minden élővel való kapcsolatra, legyen az szép, vagy nem, nyugalmat árasztó, vagy felkorbácsoló. Egy dolgot még, a legfontosabbat tanulja meg Zweig Verhaerentől, hogy a költőnek egyszersmind magasabbrendű embernek kell lennie, aki képes helyreállítani az összhangot a földi és mennyei közt, hogy mindkettőből megformálja a tökéletesen emberit. Zweig tehát felismeri a művészet etikáját és így művészetét kiragadja a bécsi esztétizmus talajából. Új jelszava nem „Schönheit” már, hanem „Begeisterung.”

Világháború.

Emberi és költői kibontakozásába a háborús élmények nyúlnak bele döntő befolyással. A háború *fájdalmas* megpróbáltatássá válik annak a számára, aki magát teljesen szabadnak, minden országban otthonosnak érzi. „Polyphem”, ahogyan ő a háborút nevezi, meghíúsítja azt a törekvését, hogy minden országot szellemileg egyesítsen a „Gemeinsamkeit der Dichtung” alapján.

Németségének mivolta fellángol benne, de mégis nem-

⁶⁾ Meyer—Wiegler: Geschichte der Weltliteratur im zwanzigsten Jh. 112. oldal.

zetek korlátain felül álló német marad, aki képtelen embertársait gyűlölni.

Feldúlt lelkének hű tükre az a külföldi barátaihoz írt üzenete, amelyben lelki társaitól búcsúzik és nem képes baráti érzelmeit palástolni. Tudja azonban, hogy:

„Jetzt ist keine Zeit zu einzelnen Feststellungen, zu persönlichen Gerechtigkeiten ... Ehret mein Schweigen, wie ich das eure ehre.”)

Mégis nehezebbé esik némán állni a gyűlölet viharában és várni azt az időt, midőn munkájába ismét belefoghat, amikor szabad lesz már gyógyítani azokat a sebeket, melyeket testvér testvéren ejtett. Legjobb barátja Verhaeren sem tudott megmenekülni a tömeggyűlölet hatásától és így Zweig magára marad. De ime, új üzenet szava ér el hozzá Svájból, a szereteté és részvété, egy hang: „Au des-sus de la mêlée”, *Romain Rolland*-é. A borzalom napjai alatt ő Zweig lelki és szellemi támasza, a szellemi függetlenség apostola. Rolland példája hozza aztán Zweiget végleg arra a meggyőződésre, hogy a költő felelős minden betűért, amellyel az emberiséghez fordul és hogy a művészi megismerés útja „vom Wirklichen, zum Überwirklichen, zum Glauben und zur Religiosität gehe”.

Megesendül Zweig hatalmas szózata, amelyben békéért kiált, a *Jeremias*, és ekkor ismeri el önmagáról:

„Zum erstenmal waren alle Saiten meines Wesens vehement in Schwingung gekommen und das lässig Spielende der zufälligen Gestaltung endlich in Leidenschaft verwandelt.”

Miként *H. Burbusse* és *Rolland*, úgy ő is síkra száll az intellektuellek összetartozásának elérésére, amint azt „Der Turm von Babel”⁷⁾ című dolgozata is mutatja. A világháború legnagyobb veszedelmének tartja ennek a szellemiek területére való átvitelét, amelyért azok a költők felelősek, akik a legszégyenletesebb tetteket heroizálják, akik „hősies napokról” beszélnek és ezáltal a pusztulás etikáját állítják fel. Zweig elhagyja a hazafias jel-szavaktól hangos ország fojtó levegőjét és Svájcba megy,

⁷⁾ Zweig: An die Freunde im Fremdenland ... Berliner Tageblatt 19. Sept. 1914.

⁸⁾ Le Carmel, 1916. tavaszi szám.

ahol L. Franck, H. Hesse, F. v. Unruh, H. Barbusse, G. Duhamel, P. Birukow-al együtt a „jövő testvériségének magvát” hintik el. Beszédeket tart és a világ „politika-mentessé tételéért” száll síkra. Szerinte az emberi életnek nagyobb értéke van, mint minden eszmének és így minden embernek meg vannak a maga külön törvényei, egyéni igazsága. „Märtyrer zu sein, ist eine grosse, erhabene Fähigkeit, aber kein Massenschicksal.”

A háborúnak vége, anélkül, hogy a „keresztrefeszített világ” feltámadását hozta volna. De Zweig felegyenesedik újra azzal a hittel, hogy a kudarc nem érintheti az egyént, aki az igazságtalanságok fölé tudja magát helyezni. A jövő célját a republikánus öntudatosságra való nevelésben látja, amelynek eredménye: *Páneurópa*. Csak ez mentheti meg Európát az amerikanizmustól, amely a gépiességet eredményezi, ő már látja Európa bukását, amelynek első foka a háború, a második az amerikai gépies szellem befolyása.

Salzburg

A lármás, balkánivá vált Bécs nem lehet többé Zweig otthona, Mozart városába „Ausztiria legesodátosabb kisvárosába” telepszik le, hogy itt végérvényesen gyökeret verjen, ahol habár a legnagyobb visszavonultságban él, mégis állandóan belekapcsolódik Európa, sőt az egész világ összes művészi és kulturális áramlataiba. — *Salzburgban* éri meg Zweig emberi és költői végső kibontakozását. Most már lelkének teljes szenvedélyével, lelkesedésével ír és szereti az élet összes megnyilvánulásait. Művei ciklikus alakot öltenek és így rá is talál az, amit Verhaeren-ről mond:

„Er betrachtet die Dinge nicht mehr vereinzelt, reiht nicht Bild an Bild, Vision an Vision, wie farbige Kartenblätter, sondern vereint sie zu einer lebendigen Kette. Er durchspürt die Erscheinungen nicht mehr einzeln und abgelöst, sondern mit jenem Hintergrunde hoher Absicht, sie zu einem einzigen zusammenzuschmieden.”⁹⁾

A ciklikus, átfogó alkotásra való törekvés nyilvánul meg nála novelláiban, ahol „*Erstes Erlebnis*” „*Amok*”, „*Verwirrung der Gefühle*”-t állandóan szenvedélyesebb hangúvá váló „*Kette*”-vé fűzi össze, essayeiben, amennyi-

⁹⁾ Zweig: Verhaeren, 37. oldal.

ben „Drei Meister” „Drei Dichter ihres Lebens”, „*Der Kampf mit dem Dämon*”-t *Typologie des Geistes*-é építi fel, amelyről ezt mondja:

„So baue ich langsam und leidenschaftlich zugleich mit meinen selbst noch neugierigen Händen den durch Zufall begonnenen Bau, weiter hinauf in das kleine Himmelstück Zeit ...”¹⁰⁾

A lelkes költő, aki fiatalkorában hívatott lélekelemző, most szeretet és kíváncsiság-üzötte pszichológussá válik, aki az embereket legveszélyesebb formájukban elemzi, sőt még a zseni alkotó műhelyének kohójába is belepillant. Az ő világa a léleké, amely a valódi fölé emelkedik. Itt ellentét keletkezik Zweignek két világa közt, amelyek közül az egyik a kifürkészhetetlen természeté, a másik pedig a valóságé, amelynek minden megnyilvánulásában részt akar venni. Mindez arra az eredményre vezet: Zweig erkölcsi tekintetben sokban felette áll bécsi író társainak. Emberi kötelességeit felismeri és ezeket mint költő is, szem előtt tartja. De elmélyed ezenkívül a lélek világába, úgy, hogy a hétköznapi kérdéseitől sokszor távol marad.

Zweig küzd eszméiért, életet önt beléjük és hisz a költő magasabb ethikai hívatásában, de mai napig is megőríz egy bizonyos „álomvilágot”, amelyben hőseit az istenség közelébe emeli. (*Jeremias, Rachel rechtet mit Gott, Die Augen des ewigen Bruders.*)

Az ő világa, a léleké, megkapóan és mélyen emberi, de túlságosan elkülönült azáltal, hogy csak lelki mozzanatok rajzát adja. Ebben a világban nincsenek korlátok, ha csak nem azok, amelyeket az egyén állít fel magának. Zweig a társadalmi törvényeken felülálló embert mutatja be és itt érintkezik alkotása *Dostojewski*-ével, aki „Der Darsteller des absoluten, urewigen, des angespannten, des gesteigerten brennenden Individuums, jenseits der kulturellen Schichtung, jenseits der sozialen Welt.”

Mindkettő műveiben az ént ösztönösen hatalmas vágyak és akaratok üzik, melyek gyakran ágaskodnak fel bennük, szabadon másik én módjára, mint *démon*. Ez a démoni hatalom tulajdonképpen rejtett és medrükből kiszorított ösztönök fel nem ismert hatása.

¹⁰⁾ Zweig: *Der Kampf mit dem Dämon* előszava.

Mindkettő műveiben ösztönök és realitások harca áll a középpontban, más szóval az én harca a külvilággal. Zweig alakjai is küzdenek, mert védekeznek a bennük rejtőző *másikkal szemben*, amely a lappangásból előtér és gigászi nagysággá nő, s az individuum ellen fordul. Ebből ered az örök harc a belső akarat, a démon ellen.

„Der leidende, liebende Mensch, der seiner Natur folgt und im Ringen mit ihr sein Schicksal trägt und vollbringt steht darum stets im Mittelpunkt von Zweigs dichterischem und essayistischem Schaffen.”¹¹⁾

¹¹⁾ H. M. Elster: Vorwort Deutsche Dichterhandschriften, Bd. XIII.

Zweig művészi megítélésének főbb problémái.

Zweig alkotásának lényeges sajátossága az a mód, ahogyan az egyént ábrázolja. Individualisztikus, lírikus természetű költő. Habár mindent szeret és megért, ami emberi, mégis inkább az egyes ember sorsának ábrázolója. Az emberi lélek mélységeit feltáró Freud lélekelemző módszere juttatja el a „szenvedélyek alvilágának” megismeréséhez. Szenvedélyes kíváncsisággal fordul az egyének felé, akiknek mindegyike izgató problémaként áll előtte. Eme lélektani módszer által Zweig művészi felfogásában az egyéni mérhetetlenül nagyra nő, minden individuum magában lezárt világnak, kozmosznak látszik, melynek sajátos törvényszerűsége van. Embereit és azok égető problémáit kiemeli a szociális életből. Nem ismeri el, hogy minden egyénben összhang van a társadalmi és pszichikus hatások közt; nem látja, hogy ez az egyensúly nem merev és állandó, hanem dinamikus mozgásban van. Majd a szociális, majd a lelki összetevő jut túlsúlyra. Ha azonban nem az egyes történet, hanem több esemény lefolyását tartjuk szemünk előtt és a folyamat teljességét igyekszünk megragadni, akkor rá kell eszmélnünk arra, hogy a jobbra és balra való kilengések éppen a szociális és individuális mozzanatok állandó küzdelmének dinamikus kiegyensúlyozottságával egyenlítik ki egymást. — Zweig azonban ezt az individualisztikus lelki élményt kiemeeli a hatások láncolatából s azt a történet, amely összefüggésben folyt le magában, mintegy légüres térben

figyeli meg. Végső következéseit csak annak individualisztikus vonatkozásában látja.

Csak ebből a szemszögből láthatjuk az el nem ismert szociális hatást démoninak. Az ember közösségi és lelki adottságok közt él. Aki csak az egyiket látja, egyoldalúan lát és csak az nem tudja kiemelni az embert egyénileg beállított világából. Az ember nem engedelmeskedhet szabadon a bensejében levő törvényszerűségeknek, mert a belső önmaga által alkotott törvények a szociális valóságba ütköznek. Mivel Zweig emberei nem lépnek ki saját énjükből, képtelenek arra, hogy a kívülük álló törvényszerűségeket felismerjék. Nem ismerik fel azt az erőt, amely gátolja és korlátozza őket és mivel megmagyarázni nem tudják, démoninak érzik. A pszihikus jelenségek elemzésénél az individualista mindég olyan tényekre bukkan, amelyek kívülről, a titokzatos, démonikus erőktől származnak. A lélek búvár nem is veszi észre, hogy ez a démoni nem más, mint a fel nem ismert szociális összefüggés. Idevezet az individualista világnézet, amely a társadalmi tényezőt nem ismeri el és az egyénnel való foglalkozás közben mindég olyan motivumokra bukkan, illetve olyanokra kell bukkannia, amelyeket démoninak mond, mert azok ezen individuumon kívül, fölötte vannak. Mivel Zweig is így lát, neki is a démoniba kell ütköznie.

Most már az a kérdés: mit nevezünk démoninak?

A démoni valamilyen „én-fölöttes”-nek feltevése, olyan hajtóerőnek, amely elkerülhetetlen, amelynek lényege és hatásmódja ismeretlen és titokzatos. Démonikusnak hatnak az emberre a valóság mindama jelenségei, amelyeknek törvényszerűségeit nem képes felismerni.

Hogy Zweig munkásságában a démonit megértsük, vessünk egy pillantást Balzac alakjaira és művére. A köztük levő ellentétet már megvilágítja az is, hogy teljesen különböző levegőjű korban élnek. Balzac az utópiák korszakának embere, a nagy forradalmat rombadöntött ideáлизmusként látja maga előtt és a szociális irodalom jórészt még csak álmok szövögetése. Ezzel szemben Balzac feladatának tartja, hogy regényvilágában a *valóságos* embert teremtsen meg.

A XX. század, a *szociológia* százada, ideáljai megvalósításához már sokkal közelebb áll és így a jelennel

foglalkozó irodalom, Zweig is érdekesebbnek tartja azoknak a gátlásoknak rajzát adni, amelyek a fejlődéssel szembehelyezkednek.

Zweig érdekes egyes eseteket boncol és belevilágít a tudattalan rejtelmeibe, megnagyobbítja a magukban álló eseteket. Balzac emberei típusok, mintegy leegyszerűsített kivonatai az emberi valóságban megnyilatkozó sokszerűségeknek Zweig maga mondja róla:

„Wo das Leben tausend Spielarten erzeugt, hat er nur eine. Seine Welt ist ärmer, als die Wirklichkeit, aber intensiver.”

Zweig világa a mikrokozmosz, Balzacé a makrokozmosz.

Emellett azonban egy sokkal jelentékenyebb mozzanat is ellentétet statuál köztük. Egy értekezés, vagy életrajz sem tudta olyan mélyen kifejezésre juttatni Balzac lelkiségét, mint *Rodin* szobra, amely őt úgy ábrázolja, mint a világ és minden szellem ellenséges hatalmától üzött, a teremtés örökös kínjában vergődő embert, aki arra vállalkozik, hogy *Dante* művével egy *Comédie humaine*-t állítson szembe. A külső, főképp azonban belső erőktől üzött Balzac démoni ember. Ő sohasem él a valóság világában, az élet nem is létezik számára, amint Zweig mondja: „In tausend Himmeln entrüekt” alkotja meg a maga egyáltalában nem démoni világát, reális embereivel. Már a címből, *Comédie humaine*-ből is előtűnik, hogy feladata az emberi és nem az isteni világot ábrázolni, az ő „arannyal és drágakövekkel borított” arcáról fellebbenteni a fátylat és hétköznapi események okait paradigmaticusan felfedni. Így lesz Balzac minden realizmus atyjává és ez az irány éri el *Zolá*-ban legvégső kialakulását. — Ha típusai elemzésénél olyan emberekre bukkanunk is, akik túlfeszített szenvedély bélyegét viselik magukon, úgy maga ez a mértéktelenség jellemző és tipikus millió más alakjára is.

Emberei majdnem mindnyájan Párizs meghódítói, éppen úgy, mint Balzac is nagy hódító a költészet világában, hisz a *Comédie humaine* megalkotásával egész világot teremtett meg. Éppen úgy, mint benne, hőseiben is ég a bírás vágyának tüze, azonban ez a nagy lángolás nem égeti el őket, mert mélyen gyökereznek a földben s mert

világoslátásuk áttöri a démon fátylát és eljutnak a szociális törvényszerűségek felismeréséhez. Tudják, hogy nem magukbazárt egységek, hanem hogy: „jede Vielheit nicht minder auf die Einheit wirkte, wie die Einheit wieder bestimmend auf die Vielheit.”¹²⁾

Az az ember, aki *Lavoisier* és *Cuvier*-t tanulmányozta, aki tudott a kristályok összetevődöttségéről és bomlásáról, aki meglátta a természet örök törvényszerűségeit, nem tud démonikus költészetet alkotni.

„In der atomhaften Vereinfachung des Zusammengesetzten schien ihm deutlicher, als anderswo das Bild der sozialen Zusammensetzung gespiegelt zu sein.”¹³⁾

Nem, Balzac alakjaiban nem uralkodik olyan hatalom, mely hirtelen fellobban és a mélységbe ragadja őket. Miután a szociális egymásrahatásokat vegytanilag elemezték, tudatosan haladnak céljaik felé.

Megállapítjuk tehát: a démonikus Balzac a hétköznapi egyáltalában nem démonikus típusait alkotja meg.

Zweig minden egyéb, csak nem démoni; hiszen szellemében teljesen a XX. század embere, aki módszeréről be tud számolni, aki egyes műveinek előszavában világosan és tudatosan fejt ki szándékát, aki saját gondolatait elemzi és mint pszichoanalitikus először magát analizálta és művének sajátosságairól felvilágosítást ad. Az az író, aki egy pszichoanalitikus almanachban a lélekelemzéshez való viszonyát fel tudja tárni, semmiképp sem lehet démonikus természet. Hiszen életének útja a reális lét meghódításához vezet, és így lesz az álmodozó ifjúból életet igénylő férfi. Győzőként került ki a fáradt szomorúság és melancholia elleni harcból, egészséges világnézetre küzdte fel magát és az életöröm himnikus hirdetője lett.

Zweig tehát egyáltalában nem démoni és kizárólag démonikus egyes eseteket teremt meg.

A szociális kapcsolat démoni hatása mellett a démonizmus másik változataként jelenik meg Zweignél az isteni erő *démoni hatalma*. Abból a megállapításból kell kiindulnunk, hogy az embernek éreznie kell a szociális közösséggel való eltéphetetlen kapcsolatát és tudnia kell, hogy

¹²⁾ St. Zweig: *Drei Meister* (Balzac.) 23. old.

¹³⁾ St. Zweig: *Drei Meister* (Balzac.) 23. old.

minden tétben a közösséggel való összefüggés és a szociális valóság nyilvánul meg. Az ember vágya azonban mindig az volt, hogy szabadsága tökéletesebb legyen és ezért kereste a szabadulás útját ebből a kínzó kötöttségből is. A filozófusok ennek a kérdésnek a nyitját az akarat-szabadság problémájának a megoldása útján keresték, azonban kielégítő felelethez ez az út sem vezetett: Az egyik irány, a szabad akarat hirdetői, azt akarják bizonyítani, hogy élet irányításának lehetősége az egyéntől függ és az akarat teljes függetlenségét állítják. Ezzel szemben a másik irány az akarat kötöttsége mellett foglal állást és míg az utóbbiak, a *deterministák*, a modern természettudomány eredményeinek ismerete és ezeknek az eredményeknek a magukévá tétele által kiszélesítik látókörüket, addig az *indeterministák* tanításának útjába mindtöbb akadály gördül.

Mégis találkozik mindkét irány Istenben; az indeterminista, mikor azt tanítja, hogy az embert Isten a saját mására teremtette, már pedig a szabadság is Istennek a tulajdonsága, aki pedig aláveti magát Isten akaratának, az magasabb és ismeretlen hatalom alatt áll, amely hatalom hatása éppen ismeretlen volta által: démoni. A determinista gondolat pedig ugyancsak erre az eredményre jut, mikor az emberi alárendeltséget szükségképpen erőnek, a sorsnak tudja be. Így keletkezik Isten hatalmának démonizmusa, mint az emberi szemlélet eredménye. Az emberek valamelyik határozott típusának milyen érzéseit lehet Isten démoni hatására visszavezetni? Az isteni erő démoni voltát látja abban a természeti törvényben, melynek alá van vetve.

Az az ember, aki a törvényszerűségeket nem tudja felfogni, az akarat-szabadság kérdésének a megoldását sem képes megtalálni és így a démoninál kell megállapodnia. Mert a törvény megismerésével eltűnik annak démoni volta és így az akaratprobléma is megoldódik.

A romantikusok a démonira fátyolt borítottak, amelyet először *Hegel* lebbentett fel. Történelmi iskolájának győzelme a romantika feletti győzelmet is jelenti. A romantika világnézete azt tanítja, hogy az én által keletkezik a világ, amint az én uralkodik a természetben is, ezáltal azonban feleseréli az alany és a tárgy közötti viszonyt.

Hite abban az idealizmusban, amely szerinte esodákat tud alkotni, egyenesen a misztikus idealizmus megteremtéséhez vezet. — Hegel tanítása jelenti azt az utat, amely a misztikumból kivezet. A gondolat Hegel számára az emberekben és az emberek által válik értékké, de nem a kiváló egyénben, mint a romantikusoknál, hanem az összeségben, a jogban és az államban, a művészet, vallás és erkölcsben. A „Phänomenologie des Geistes” az individualismus fejlődésének története, de ez nála szorosan kapcsolódik az emberiség kulturtörténetével is. A szellem kibontakozása tehát két módon történik: az egyén fejlődése mutatja az egyik irányt, míg a történelmi fejlődés az összeség művelődéstörténetét követi. Hegel felfogása találkozik a görög szellemmel abban a gondolatban, hogy az állam jelentősége sokkal nagyobb, mint az egyes emberé. Azzal jelzi a romantikus szubjektívizmustól való eltávolodását, hogy a történelmet állítja az egyén fölé.

Hegel munkáját a *dialektikus materialisták* fejezték be; felismerik, hogy az embernek a szabadsága nem abban a képességben van, hogy a természeti törvények alkotta korlátokat esetleg ledöntheti, hanem abban, hogy befolyásukat érvényesíteni engedi, miután azzal tisztában van, hogy a természet törvényeinek alárendeltje. Minden törvényszerűségtől független szabadság tehát nincsen.

Harmadik, a legősibb megnyilvánulása a démoninak, ami Zweignél az *eroszban* jelentkezik. Az erosz démonizmusa a sexual-pszihikus összefüggések tükröződése. A pszichoanalízis bizonyította be, hogy minden ember lelkében kiszámíthatatlan mélységek vannak, a tudatalatti, a melynek hajtóereje az Erosz. Az eroszt törvényszerűségek nem korlátozzák, rombol és uralkodik, mint az őselem, a Káosz és olyan, mintha ennek a része lenne.

„Der Dämon verkörpert in uns den Gärungsstoff... in den meisten, in den mittleren Menschen, wird nun dieser kostbar gefährliche Teil der Seele bald aufgesogen und aufgezehrt; nur in seltenen Sekunden, in den Krisen der Pubertät, in den Augenblicken, da aus Liebe oder Zeugungsdrang der innere Kosmos in Wallung gerät, durchwaltet dies Heraus-aus-dem Leibe dies Überschwängliche und Selbstentäussernde ahnungsvoll selbst die bürgerlich banale Existenz.”²⁴⁾

²⁴⁾ Kampf mit dem Dämon előszava.

Az erosz hatalma azonban nem mindenekfölött való, éppen azért, mert része az őstermészetnek, kitörő, vulkanikus erejét csak azokkal tudja éreztetni, akiknek lelki világa kapcsolatban van a természettel, akik a szertelenben és a kozmoszban gyökereznek. Zweig emberei azonban a természet szerves részeinek látszanak, viharhoz hasonló kitöréseik vannak és érzékiségük a legmélyebb ösztönökhöz tér vissza.

A társadalmi megköttség démonizmusa.

„Unendliches Mitleid kam ihn an mit all denen, die da unten im Dunkel verschlossen waren, mit den Menschen seiner heimatlichen Welt — unendliches Mitleid und unendliche Sehnsucht nach Verbundenheit mit ihnen und ihrem Geschick.”¹⁵⁾

Semmi sem olyan jellemző az individualista művész felfogására általában, mint ezek a szavak, melyekben mintegy képét adja saját pályafutásának, — eltávolodik a közösség életétől, a maga útját járja, de belátja ennek a létnek ürességét és elfogja a vágy, hogy az emberiséggel eggyé olvadhasson. Hasonló lelkiállapotban vágyódik *Thomas Mann Tonio Kröger*-e kapcsolat, kollektív élmény után. Ez az ismertető jele az individualista, pszichológiai költészetnek általában, amely nincs azzal tisztában, hogy minden egyénél lelki és szociális élmény egyensúlyáról van szó, hogy mindkettő egyenlő értékű tényező az egyén szempontjából. Hogyha e kettőt egységben látjuk, létrejön az egyensúly, összhang, szemben minden egyoldalúsággal és individualista túlzással.

A *Zwang* című háborús novella felfogásom szerint az összekötőkapocs *Jeremiás* és *Verwirrung der Gefühle* közt. A két utóbbi műben csak tárgyi szempontból vannak eltérések (ugyanis Zweig az anyagot más-más területről vette), a felfogás azonban mindkettőben erősen individualista.

Zweig abban a meggyőződésben él, hogy az író lelki-

¹⁵⁾ Zweig: *Der Zwang*, 5. oldal.

leg és szellemileg független, hogy minden kötöttség fölé tud emelkedni, hogy így a maga-alkotta egyéni szabadságában lebegjen a dolgok felett. Számára az ideális állam mindég az volt, amely a legkevésbé köt meg, amelyben a polgárok szabadsága és függetlensége szent, tehát ahol az egyéni akarat és szabadság teljes mértékben érvényesül, mert Zweig szerint minden társadalmi hatástól érintetlen képességek kibontakozása jelenti minden erő forrását.

„Ich habe kein Amt über mir, ich will nichts als meine Freiheit”¹⁶ — e szavakkal igyekszik belsejét megerősíteni, csillapítani, de már saját maga is tudja, hogy énjének nem engedelmeskedhetik, mert idegen hatalom szállt belé, amely urrá lett testén, mely már csupán ennek a démoni akaratnak hüvelyévé süllyedt. Ekkor indul meg harca a démonnal, harc a saját akaratáért. „Es ist irgend ein Zwang, ich kann nicht die Kette zerbrechen, die zwanzig Millionen Menschen erwürgt.”¹⁷)

Már tudja, hogy a démon nem fogja őt addig szabadon bocsájtani, amíg nem rohan a mélységbe, amíg nem adja meg magát sorsának. Így enged a húzó, vonzó erőnek, kész eldobni szabadságát, felolvadni a közösségben, hogy megmeneküljön a démontól. De a nehezen kiküzdött függetlenség most nem engedi szabadon.

„Er fühlte beide Enden seines Lebens gefasst von übermenschlich zerrenden Kräften.”

Felesége látja a benne végbemenő küzdelmet, maga is szembeszáll az ismeretlen, a mélységből feltörő erővel, de semmit sem tehet férje belső kényszerével szemben. — A festő elindul a háborúba. Erőszakkal elfojtott védekezése a tömegmozgalommal, a vérengzéssel szemben csak a határnál ágaskodik fel benne. Itt, a katonák tolongása közepette, a hídnál, mely összeköti a békés országot a hadat viselővel, amely tehát az élettől átvezet a halálba, itt ébred saját énjének tudatára, amely függetlenül és idegenül áll a tömegörület megnyilvánulásaival szemben.

Nem, nem az egybeolvadás a tömeg sorsával az, ami őt megmenti, hanem az emberi szenvedés látványa, a kín,

¹⁶) Zweig: Der Zwang, 10. oldal.

¹⁷) Zweig: Der Zwang, 13. oldal.

ami egy sebesült katona tekintetéből tör feléje. Ennek a megkínzottnak feléje sugárzó emberi nézése, amellyel részvétért, szeretetért eseng, kelti benne életre az *együtt-érzést* és ez a legemberibb érzés töri meg a varázst. A szeretet hozza meg a világosságot, mely a sötét hatalmak örök ellensége.

„Da kam es über den Zitterden wie ein Blitz. Das sollte er tun? Menschen zu schänden? ... Mächtig sprang die grosse Wahrheit des Gefühls in ihm auf und zerbrach die Maschine in seiner Brust, Freiheit stieg hoch, selig und gross ...”¹⁸⁾

Szabadság érzésével szívében tér vissza magas otthonába, mely a felhők szomszédságában van és itt ébred boldog hittel annak tudatára, hogy:

„kein Gesetz für den Menschen auf Erden gibt als das ihre, dass nichts ihn wahrhaft bindet als Verbunden-sein ... frei schwang sich sein Herz ind die ewige Freiheit der Dinge, gelöst von der Wirrnis der Worte und der Menschen Gesetz.”¹⁹⁾

Aki a háború irtózatain felülkerekedett, nem nevezhető még szabadnak. Csak egy út lehetséges a szabadság felé, mégpedig az ,amelyen járva az ember meggyőződik a maga megkötöttségéről a társadalmon belül, amelynek törvényeit el kell ismernie. Amíg a lelkében felesírázó emberszeretet *csak* együttérzéssé, nem pedig az emberiségért való küzdeni akarássá, tetteben megnyilvánuló szeretetté alakul át, addig a társadalmon kívül álló ember mindég érezni fogja a démon, vagyis a szociális valóság vasakaratát, mely nem tűr semmiféle kívülállást, amely törvényszerűségének elismerését követeli. Az ember tehát csupán megkötöttsége árán válhatik szabaddá; szabaddá a közösség keretén belül; szabaddá a tetté vált emberszeretet folytán. A festő, aki *szeretettől* nem képes emberi nyomorúságot látni, aki visszatér nyugodt otthonába, nem szabad, nem győzte le a démon, csak *túltette magát rajta*.

Az emberek szabadsága tehát abban áll, hogy a *felismert* természeti törvényeket magára hatni *engedi*. Ezzel azonban a társadalomban élő ember felelőssége is világozossá válik. Ezt a felelősséget felismerni és ehhez mérten

¹⁸⁾ Zweig: Der Zwang, 50. oldal.

¹⁹⁾ Zweig: Der Zwang, 51. oldal.

cselekedni, jelenti az egyetlen ,emberek számára lehetséges szabadságot.

A kényszert, ahogyan azt Zweig festi, mindnyájan éreztük egyszer, egy pillanatra pld. egy törvényszéki idézés, vagy más alkalomból. De ez az érzés egy egész láncolatnak csak kis része volt, események sorozata közepette. Nem lehet elvonatkoztatni egyéb, szociális és lelki kapcsolatoktól, az élmények közt csak egy *pont-nak* számít, ami a többi élmények és kellő tér nélkül el nem képzelhető, vagyis a valóságban csupán térben és többi élményekkel kapcsolatban állhat fenn. A festő azonban a maga lelki megrázkódtatását légüres térben éli át, pszihikus szélsőségekben, átmenetek, középútak nélkül. Így következésképpen a társadalom mint hatalmas ellenség jelentkezik, amely az egyén felett és vele szemben áll. Így jön létre a felnemismert összefüggések folytán a démoni. Megvilágosodik ez a gondolat akkor, ha összevetjük Zweig felfogását *Zolával*. Zola sem hanyagolja el a lelki motívumokat, gondoljunk pld. *Germinál*, *Docteur Pascal* című munkáira, de ezek úgy állnak előttünk, mint ahogy a valóságban hatnak, a sok egyéb hatás *mellett*, a sok egyéb tényezővel való örökös küzdelemben. Így Zolának megvan a költészet keretén belül is a valóság iránti érzéke, amíg Zweignél olyan tükörbe nézünk, amely a lelki indító okokat megnagyobbítja, hogy a társadalmi tényezőt beláthatatlan távolságba vigve, amely így elmosódva démoninak tűnik fel.

A társadalomban élő ember megkötöttségére mutat rá Zweig legfinomabb hangú alkotása, a „*Die Augen des ewigen Bruders*” című legenda. Itt is a démonnal folyó harc áll a középpontban. *Erwin Rieger*²⁰⁾ szerint Virata a legenda indus hőse már az istenségig emelkedett, abban a körben van „wo es bloss noch Freiheit als eine höchste Leistung des Individuums gibt, Freiheit von den Menschen, von den Dingen, Freiheit zu sich selbst.”²¹⁾

Virata a képzelet világába helyezett Tolstoj, aki szerint minden tett Istentől származik. Ez a legenda elvonatkozik a földi léttől és Isten felé mutat. Viszont Zweig összes művei közt ez a novella mutat legvilágosabban az

²⁰⁾ Stefan Zweig: Der Mann und das Werk, 1928.

²¹⁾ Stefan Zweig: Der Mann und das Werk, 16. old.

emberre is, mint szociális lényre, ami már a könyve első lapján lévő Bhagavatgita 3. énekéből vett idézetből is szembetűnővé válik.

Nicht durch Vermeidung jeder Tat,
Wird wahrhaft man vom Tun befreit,
Nie kann man frei von allem Tun
auch einen Augenblick nur sein.

Bhagavatgita 3. Gesang.

Was ist denn Tat? was ist Nichttun? — Das ist,
was Weise oft verwirrt.
Denn achten muss man auf die Tat, achten auf
unerlaubtes Tun.
Muss achten auf das Nichttun auch — der Tat
Wesen ist abgrundtief.

Bhagavatgita 4. Gesang.

A közösségben élő ember megkötöttségét fejezik ki ezek a sorok és maga a könyv is. Virata életének útja a nagy emberé, aki azonban lemond minden külső rangról, hogy a teljes lelki megtisztulását elérje. Először mint híres harcos áll előttünk, aki lever egy lázadást, de közben véletlenül megöli saját fivérét.

„Starr standen die Augen des Erschlagenen und ihre schwarzen Kugeln bohrten sich ihm bis ins Herz.”²²⁾

Annak tekintetét, akit anyja elsőnek hozott világra és akit megölt, nem képes elviselni. A vérbeli kapcsolatnak annyiszor elnyomott, de mégis erősen bennünk élő érzése új erőre éled e tett folytán. A gyilkosság kettős élményt jelent számára: fivére megölése *bűntudatot* kelt benne, a második élmény az, hogy ezentúl minden embertársában testvérét látja és érzi.

„Der Unsichtbare hat mir ein Zeichen gesandt und mein Herz hat es verstanden. Ich erschlug meinen Bruder, auf dass ich nun wisse, dass jeder, der einen Menschen erschlägt, seinen Bruder tötet.”²³⁾

Ő, a nagy hadvezér, leteszi a kardot, *bírává* lesz, de igazságszolgáltatás közben látja be, hogy egy embernek sincs joga a másik felett ítélni és a büntetés olyan mértékével sújtani, amelyet saját maga nem ismer. Ekkor

²²⁾ Zweig: Die Augen des ewigen Bruders, 10. oldal.

²³⁾ Zweig: Die Augen des ewigen Bruders, 14. oldal.

átlátja, hogy a társadalomban élő ember a közösséggel elválaszthatatlan kapcsolatban van és hogy ebből a kapcsolatból ered minden cselekvés kihatása a közösségre, mert aki nem cselekszik, még az is *negatív* értelemben tettét visz véghez.

Egyik oldalon érzi tehát Virata a kényszert, hogy a közösségbe olvadjon, de fellép fivére megöléséből eredő bűntudata, ez a legszemélyibb érzés, megindul bensőjében a küzdelem a megtisztulásért, a belső felszabadulásért. Célja tehát a bűnhődésen keresztül a legmagasabb erkölcsi fokra, Isten közelségébe jutni. Így természetes, hogy általános emberi feladatait nem teljesítheti; így jön létre a küzdelem a tettben megnyilatkozó, áldást hozó emberismeret és a belső hang közt, mely őt, a bűnös embert újból és újból megalázkodásra készíti, térdre kényszeríti és az én előtérbe nyomulásával az emberiséggel való benső kapcsolatot megakadályozza.

Az individualizmus és kollektivizmusnak ártalmas kapcsolatából ered következetesen az a homályosság, a kapcsolatnak az a fel nem ismerése, amely a démoni kényszert hozza létre. A bűntudat nem engedi, hogy bíraskodását folytassa, fivérének megmerevedett tekintetét találja az elébe hurcoltnak szemében és ez a tekintet az, mely őt magát bűnösségére emlékezteti. Bűntudat üzi őt arra a tetre, hogy az elítélt helyett leszálljon annak börtönébe, hogy a legnagyobb kínok tudója legyen, hogy testét ostorcsapások szántsák végig, hogy emberi méltóságában legmélyebben megalázzák. Minden kint szeretne elszenvedni, mert csak „wer gelitten hat, darf Leid messen”.

A börtön mélyén jut arra a meggyőződésre, hogy minden tett egy sorsra hat, hogy minden tettnek következménye van, melyről magunk sem tudunk. Csak az lehet tehát igaz ember, aki nem részese egy emberi sorsnak sem, aki magánosan él. Így távolodik el a közösség életétől, mert tényleges kötelességeit át nem látja, a maga helyét a társadalomban nem találja meg, és mert bűnhődését nem tudja másban, mint vezeklésben, önkínzásban, önmaga megalázásában látni. Azt képzei, hogy a kollektivitásból kivonhatja magát, sőt hogy így éri el főcélját a büntetlenül való élest; azt a megoldást, hogy lelkének megtisztulását a közösségben való hasznos ténykedésével is elér-

heti, nem fogadja el. A megkötöttség, melyet elismerni nem akar, így terhére válik, életének célja ezentúl, hogy démoni hatásától megszabaduljon, hívását vezekléssel tisztulásra való törekvéssel elfojtani igyekezzék. Hazatér és büszke arra, hogy:

„nirgends über sein Leben hinaus an fremdes Schicksal griff und niemals feindlich rührte an eine der tausend Formen des unsichtbaren Gottes“.²⁴⁾

Majd elhagyja családját is és a pusztába vonul vissza, ahol magános napjait vezekléssel tölti, hogy büntelenségében Istent közelítse meg. „Ich habe keinen Wunsch, denn schuldlos zu bleiben auf Erden,“ — mondja.²⁵⁾

De még sem szabad, elhatározó tettel nem nyúlt ugyan embersorshoz, de példája sok embert utána esal a pusztába, sokan elhagyják családjukat éhségben, nyomorúságban, hogy lemondjanak a földi életről és *büntelenül* éljenek. „Denn das Beispiel ist das stärkste Band auf Erden, das die Menschen bindet, jede Tat weckt in anderen den Willen zum Rechten.“²⁶⁾

Igy Virata akaratlanul feldúlja családok boldogságát, gyűlöletet kelt maga ellen az elhagyott anyák és gyermekek szívében. Ekkor látja be, hogy:

„auch der Untätige tut eine Tat, die ihn schuldig macht auf Erden, auch der Einsame lebt in allen seinen Brüdern.“²⁷⁾

Mivel a maga helyét megtalálni nem képes, mind újabb életformákat vesz fel, mindegyikben a teljes szabadságot keresi, természetesen hiába, hisz újra és újra a kollektív törvényszerűség érefalába ütközik, amely megmásíthatatlan és örök, mint maguk a világmindenség törvényei.

Végül eldobja magától szabad akaratát, másra ruházza rá, a király legalacsonyabb szolgájává lesz, kutyáinak őrzőjévé. Azt reméli, hogy saját emberi mivoltának legmélyebb megalázásával olyan örvénybe zuhan, amelyben már nem is vehető emberszámba. Hogy a társadalom démoni hatásától megmeneküljön, megfutamodik önmaga elől és magasabbrendű emberi hívatottságát megtagadja.

²⁴⁾ Zweig: Die Augen des ewigen Bruders, 37. oldal.

²⁵⁾ Zweig: Die Augen des ewigen Bruders, 51. oldal.

²⁶⁾ Zweig: Die Augen des ewigen Bruders, 52. oldal.

²⁷⁾ Zweig: Die Augen des ewigen Bruders, 58. oldal.

„Ich wollte frei sein von Schuld und mied alles Tun, aber auch ich war verstrickt in das Netz, das den Irdischen gespannt ist von den Göttern, nicht mit Wissen habe ich Unrecht getan, ich habe die Schuld geflohen, doch unser Fuss ist an die Erde gefesselt und unser Tun an der Ewigen Gesetze. Auch die Tatenlosigkeit ist eine Tat, nicht konnte ich den Augen des ewigen Bruders entinnen, an dem wir tun Gutes und Böses wider unseren Willen. Doch siebenfach bin ich schuldig, *denn ich floh vor dem Gotte und wehrte dem Leben den Dienst.*“²⁸⁾

Mindkét novellában az *egyén* szenvedéséből fakad az együttérzés, más emberek fájdalmának a megérzése, de emberi hívatottságának félreismerése a folytonosan előtérbe nyomuló én megakadályozza, hogy ebből a részvétből termékeny, boldogító tett válhassék. Így egyik novellahős sem képes végleg felülkerekedni a démonon, csak ideig-óráig megfutamodni előle. A művész a maga fellegvárába vonul, ahová az emberek jajkiáltása nem talál utat, Virata pedig emberi akarataról való lemondással segít magán. Virata képében Zweig egy szentet ábrázol, akinek legfőbb célja a bűn nélkül való élet és a legmagasabb, Istenhez hasonló tökéletesség, aki az emberi lét különböző fokaira hág, hogy végül akarataról való lemondással érje el a tisztaság legmagasabb fokát. Ez a felfogás tehát ellenkezik azzal, amely az ember legmagasabb üdvösségét, a „Lehre von der kosmischen Rangordnung“-ban és a jóságos, de tette kész elhívatottságban látja és így e mögött a finom húrú legenda mögött is megjelenik, ellentétként a tett embere, aki a helyet, ahová a természet rendelte, elfoglalja, a Nyugatnak már mitikussá vált hőse, GOETHE.

²⁸⁾ Zweig: Die Augen des ewigen Bruders, 60. oldal.

Szelid, mély két szemem . . .

Irta: Reitzer Béla.

*Puha, selymes hajak,
Lágyan omló derék,
Tunya tangó-taktus
És dobbanó szívem;
Ó, mily árja az áradó,
hullámozó érzelemnek!
S ó, mily gyáva semmisülés!
. . . omlanak dús szavak,
Puha simogatók,
Lágyan esdekelők,
Királynő avatók,
Magasan dicsérők,
Fenn-ujjongatók!
De gyávák és suták,
bárgyúak s lomposak . . .
Torpanó, erőtlén,
bús fekete gyász . . .
Úgy égeti, markolja
A szívem valami:
Szeretném szólani,
Vágygynám kimondani,
Óhajtnám kiáltani,
Világgá rikoltani!
De jaj, valami gát,*

érces, bús akadály,
kemény fogak rekesze
nem engedi: jaj nekem!
Mily égető és lángoló,
Kis szószilánkok,
Törmelék sóhajok,
Töredék rigmusok,
Búgó búbanatok,
Örvénylő örömök,
Árja dalol bennem,
— és mily nyomorult vagyok!
Szelíd, mély két szemem
Igaz és hű tükrében
Olvasd és rakosgasd
Pajkos, piros rendekbe,
Mint játszó gyermek
Kíváncsi kacajjal,
Kopogó kövekből
Tákol palotákat,
Hol hontalan hercegek
Királykisasszonyoknak
Tördelnek ájtatos
Vérző vallomást.

Muzeum.

(Kép a könyvtárszobából.)

Írta: Vincze László.

Az olvasóterem boltíve alatt diákok ömlenek össze. A hatalmas fóliánsok szürke lapjai fölé hajolva, mindenki tudományt szópókáz a betűk rengetegében bányászó szemével.

A csend szürke fátyolát csak néha repeszi meg az egymásfelé forduló ajkokról lepattanó suttogás.

Az egyik sarokban izmos férfi oszloposodik a horizont bámuló ablakszem elé. Szőke, gondos, hátrafésültége a művészt pányvázza róla. Festő. A szürkület anyáskodóan öleli az ablak mögött guggoló tájat és ő az anyai karok közül akarja ecset alá lopni a természet bájait.

A diákok olvasnak. A kidagadt szemek mohó szomjúsággal fotografálnak; embereket, korokat, mindent, ami agyuk melegágyában dimenziói ölthet.

A művész fáradtan néz végig s a csendes embertagok színes esendéletté rezdülnek benne. Abroncsba sodort ingujját kissé megigazítja és mohón szántja az előtte feszülő vászonra színekbe bugyolált érzéseit.

A diákok egyikéből recsegő kacagás buggyan, amit minél jobban próbál viszafojtani, annál erősebben zuhog.

A másik Don Quichotte-á olvassa magát s ideges elmerüléssel veregeti meg hű csatlósának — szomszédjának — vállait, aki egy ropogós kurue-nóta ütemét ropja, finom hangtalansággal a padlón.

A betűk új világba emelik a diákokat, távol marad alattuk minden valóság és csak az időnkint beharapott lélekzetek hűtik őket vissza a jelenbe.

Ahányan vannak, annyifelé kalandoznak. Pillanatok alatt századok mértföldjeit tapossa fantáziájuk gátat nem ismerő csodacsizmája . . .

A folyosóról hangos dobogás kong a terembe. A művész végigsímitja homlokát és kíváncsian fordul az ajtó felé. Diáklányok ömlenek be, kezükben összeesavart papírlapok szorulnak, melyeken egy-egy dolgozatcím strázsálja a folytatást. Nagy zaj. A foliánsok sűrűjéből diákfejek bukkannak ki. Az antik bútorok könyvszekrénnyé folynak s a krinolin-ruhás pompadurok helyett pirosarcú bakfisok személyeskednek a szomjas diákszemek elé. Aztán egy szórakozott, lassú lapozással szégyeli magát vissza mind-egyik a betűk fekete seregébe . . .

A lányok is leülnek s gyors lapozásuk lágy zenévé dallamosodik a diákok fülében.

Nyugtalan mozgás, a diákok egymásra, majd az egyik asztal köré zsúfolódó lányokra mosolyognak. Vége a nyugalomnak, az olvasásnak.

A levegőben pillantások símogatják egymást . . . Szombat délután van, gyönyörű tavaszi szombat délután...

Könyvtár őszi alkonyatkor.

Egyre korábban jön meg a konok alkony,
ez a hivatlan vendég, most, hogy az őszi
eső olyan lustán hullik, mint ahogy a sarkon
elbámuló cseléd hoz öt cigarettát
a trafikból.

A polcokon a könyvek már nem az eszme
hordozói, piros, sárga, tarka foltok
már csak és a sötétségbe beleveszve
egyforma lesz Ady, Kosztolányi, Molnár
s Pekár Gyula.

Sötétség annyi mint jószág és nyugalom,
elföd harcot, eltakar szépet és rosszat,
rajta, mint tornyos, bástyás kínai falon
a vad hordák ereje, megtörik a
zajló élet.

PATRIASZ ISTVÁN.

Bennem, benned, benne...

*Fa erdőtől távol, szál virág cserépben,
nem öntöz meg senki — mindörökre végem.
Mégis büszkén vallom: társam, senkim nincsen;
kimart kutya vagyok — átkom is meg kincsem.
Merthogy nincsen senkim, nem bízhatom másban
bíznom kell magamban — örömet, bánatot
a szívembe ástam.*

*Hosszú, hosszú utcán egyedül ha járok
köztem s közöttetek átkozott mély árok...
és... testvér vagyok, mégis, szűnik minden bánat
kongó léptem nyomán néha visszhang támad:*

*bennem, benned, benne szíveink dobognak,
örvendsz te is, én is sok bolond dolognak,
együtt mosolygunk meg napot, tavaszt, felhőt,
Julis urat álmod, Jancsi álmod delnőt,
egyszer csók üli meg szájatokat, szánkat,
gyermekünk áld s átkoz,
ahogy mi áldottuk,
ahogy mi átkoztuk
apánkat, anyánkat.*

PATRIASZ ISTVÁN

A metszettnyakú.

PALOTAI ENDRE

A gőzös, füledtlegegőjű, szegény kis szobába besüvített az apja hangja:

— Te, Sanyi, elég legyen belőle, ha mondom! Ne nyafogtasd már azt a vacakot!

A nagyobb bátyja tódította:

— Az ember hazagyön este abból a rohadt gyárból, aztán még akkor sem maradhat ettől a nyikorgó hegedűtől. Nem egyedül vagy!

Sanyinak könny szökött a szemébe. Letette a durva lakkozású, olesó hegedűt, szeretettel becsúszta a fiókba, aztán nagyot sóhajtvá, kiment az udvar végébe és lefeküdt a dudvás gyepre. Zömök fiú volt, kabátja mögött feszültek az izmok, amint könyökére támaszkodva hasalt a földön. A fűszálak hegyén csendesen ringott a leperdülő könny, mint valami különös, megtermékenyítő harmat.

— Manci! — súgta maga elé és tehetetlenül ütött öklével a göröngyök közé. Késérő vonás futott a szája mellé és a nyakához nyúlt, megsímogatta. A nyakán a bal fülétől a jobbig vöröses, félig nyitott sebek sora vonult: egy szerencsétlen ősz rettenetes öröksége. Ez volt mindennek az oka. Az egész családban nem volt senkinek ilyen nyaka, csak őrajta jelentek meg a gennyes, kízó, elriasztó jelek, amit az udvarban, meg a gyárban csak úgy hívtak hogy skrofli. Szerette volna kitépni őket a testéből: kiszakítani, mint a betapadt piócát, de hát a vérét nem téphette ki az erekből.

— Manci! — sóhajtotta ismét. Mert miatta volt

minden. Mióta a szőke fej rámosolygott a gyárban, nem volt nyugta és a sebek parázssá váltak. Azóta szebben öltözött; vigyázott a cipője fényére és igyekezett úgy tartani a nyakát, hogy ne lássák. De már akkor mindenki metszettnyakúnak hívta. A kis kifutógyerekek az utcán is rákiáltották; az osztálybeliek közönségesen így hívták, sőt még a mérnök úr is azt mondta egyszer véletlenül: metszettnyakú úr, hol van? És a kékszemű, szőkehajú, piros szájacská is így hívta.

Sanyi reménytelenül szerelmes volt. Néha, amint hanyattfeküdt ágyában, rágondolt Mancira, kezében érezte a hajlékony derekat, vállán a piruló fejet és a képzelt csók valami ájult, szinte eszméletlen kábulatban csattant el a lázban eserepesedő ajakról. Egyszer észrevette, hogy Mancit gyönyörködteti a biciklizés, szereti nézni az aszfalton végigsuhanó halk és finom kerekeket. Másnap már kivett egy biciklit a kölcsönzőből és egészen az éjszakáig késő estig próbálkozott rajta. Ilyesmire, sajnos, ügyetlen volt és teli volt kékeszöld zuzódásokkal, mire harmad-negyed nap büszkén, bár még kissé inogva elkarikázhatott a csodálkozó munkások előtt. De tekintélye nem nőtt ezzel, sőt még inkább nevelték.

Akkor elkeseredett és többé nem ült biciklire. Elhatározta, hogy nem akar tudni a leányról. Majd olvasni fog szabad idejében és az talán kiöli fejéből a szőke képet. Felrángatta az összes fiókokat; a könyvek, a féltett, kedves barátok nincsenek ott. Megkérdezte az anyját.

— Hát eltűzeltük, fiam, — mondta, — minek az a sok lom a szobában. Papir úgyis csak az egész!

Sanyi akkor egészen elesüggedt. Nem értik meg ezek, nem érthetik meg őt ezek a robotolók, akik egész nap állnak csak a gép előtt és fejükben egyetlen gondolat nélkül taposnak a pedálra, vagy forgatják az emeltyűt. Nem tudnak ezek arról a másik világról, amely ott él a könyvek sötét soraiban. A napfényes, a havas, az őserdős világról; a kék tengeren úszó hófehér hajókról, a kéklevegőjű sziklákön messzenéző gerendaházikókról, a nagyvárosok fényes éjjeleiről, a báltermek dekoltázsairól, a plüsspáholysok meghitt illatáról, meg mindenről, amiről a könyv mesél. Mindent fölégettek benne és sárrá vált a tenger, a hó, a derű.

Egyszer a leány megsajnálta és megkérdezte:

— Hogy van, Sanyi?

Sanyi! Akkor fuldokolva a könnytől megmondta, hogy szereti. A lány elmosolyodott, megsímogatta a fiú haját és csacsinak nevezte.

Ez volt Sanyi életének legszebb napja. Ettől fogva állandóan a lány után kullogott, bár jóformán megszólítani sem merte. Biciklitudományát nem merte feltűnés kedvéért fitogtatni, hát elhatározta, hogy megtanul heggedülni. Vett egy párpengős jószágot és csikorgatta keservesen. De volt tehetség benne és már dallamok bujkáltak a húrok között. Most aztán kiverték a vonót a kezéből. Hiába próbálkozik, nincs szerencséje. Itthon is bizonyára a sebek miatt, nem szenvedhetik őt. Dehát nézenek tovább az elesűfített testnél! Hát senki sincs ezen a nyomorult földön, aki meglássa, megérezze, kitapogassa, hogy útált vérén kívül más is fáj, égeti és szomjassá teszi?

Bódult lélekkel tápászkodott fel. tItthon nem látják a lángot, talán Mancit megcsapja a melege. Mancit! Más ő, mint ezek itt, gondolta. Kedves, meleg a szava és nem hideg, elutasító; talán egyszer még . . . ej, hogy is lehet ara gondolni!

De azért mosolygott, mikor befelé lépkedett a szobába.

— Hagyjon nekem békét, Sanyi! Jobb lesz magának is, nekem is. A Pali engem el akar venni, de maga elriasztja, hogy mindig körülöttem jár!

Hideg volt a lány hangja. Sanyit minden szava fejbeütötte. Ugy érezte, hogy a meleg nyári este borzongó hűvössé vált.

— De hiszen maga oly kedves volt hozzám, — mondta könyörgő hangon, — elbeszélgetett velem és engedte, hogy meg fogjam a kezét. Én azt hittem, hogy . . .

A lány bántóan kacagott.

— Azt hitte! Nagyon jó. Csak nem azt, hogy talán szeretem?

Sanyiban fellobbant a fájó dac, a megszegyenült mérészség és rávágta:

— De azt!

A lány felnevetett és elfutott. Messziről még vissza kiáltott valamit, amiből a fiú csak annyit értett:

— Metszettnyakú!

Mereven állott és nézett utána. Sokáig, amíg csak láthatta. Aztán a semmibe . . . sokáig . . . sokáig . . .

— Metszettnyakú!

Nagyon csöndes fiú lett ezután Mettszettnyakú. Visszahúzódott a sarkokba, kerülte a fényt és az embereket. Csak akkor tágultak az orreimpái, amikor néha meglátta Mancit. Manei félrehúzta olyankor a száját. Mostanában mindig avval a Palival látta őt Sanyi. Otthon górombák voltak hozzá, mert nem beszélt, nem igen ült testvérei közé.

— A fiatalúr, — mondták, — nem elég finomak vagyunk mi neki.

Sanyinak pedig fájt belül minden. Fájt, ha lélegzett, fájt, ha sóhajtott, fájt minden dobbanás, amely megmozdította ereiben a fertőzött, megbélyező vért. Kínos, tépelődő éjszakákon a visszafojtott zokogásban véresreharapott szájjal, könnyes, tajtékos, véres átkokat szórt az ismeretlen vétkes ösre.

És megfogant benne egy gondolat, egy rögeszme: ha gyógyítani nem lehet, hát ki kell ereszteni a romlott vért és tisztát, frisset, szép piros, erős, lüktető vért kell bocsátani a helyébe. És kísérte és kergette és kínoztta ez a gondolat és velement a gépek közé, velejárt álmában, utána suhant az uccán, otthon, mindenütt. Kicsérélni a vérét!

Egy este csendben ellopott egy konyhakést.

Borzasztó meleg volt. A nap süttött, mintha összes energiáját azon a napon akarta volna kilökni magából. Sanyi azon a reggelen arra ébredt, hogy a nyakán sorakozó sebek megint felnyíltak écsendesesen és utálatosan folyik belőlük a genny. Olyan erősen elfogta az undor, hogy majdnem hányt. Le szeretne volna szakítani nyakáról a sebeket, beléjük markolni és letépni és szeretett volna elfutni a testétől, otthagyni, mint rossz szagú, csúnya és útált otthonát.

Miközben felkötött nyakkal a gyár felé sietett, állandóan az zakatolt benne: kitépni ereiből a vért, kiszakítani, mint a virágok közül véletlenül felágaskodó parajt!

És látta már, amint az ólomsúlyú vér kiesüroგ a testből, érezte a tisztulást, a megkönnyebbülést, a szabaddulást, a beléje tóduló friss és üde és tiszta vér halk cso-

bogását . . . a rátelepedő csendes örömet . . .

És mosolygott . . .

Sietett a gyárba, mert későre járt.

Mikor befordult a kapun, látta, hogy Pali és Manci együtt jönnek. Lüktetni kezdett a feje és sietett. De aztán mégis csak hátrafordult és látta, hogy a lány nevetve rámutat és mond valamit. Csak annyit értett:

— Metszettnyakú!

Felrohant a lépcsőkön. És határozottan kialakult benne az elhatározás; zavaros képek között — a kiömlő vér.

Mindig nyugodtabb és nyugodtabb lett, csak az arca kapott egy-két piros, égő foltot. Ma végre eljön a régen várt, butául halogatott pillanat.

Ebédidő alatt meghallotta, amint Manci beszélgetett egy másik lánnyal.

— Sajnálom ötet, dehát nekem nem köll az ő szétvagdalt nyaka, — ha — ha! — és nevettek.

Sanyiban felgyulladt a nyugodtság. Nem birt már a munkájára figyelni, csak egyre az járt az eszében, hogy: ma este . . . Ma este!

. . . Megbődült a sziréna iszonyú torka. A fehér gőzfelhő összevegyült a hatalmas gyárkéménybálvány áldozati tűzének, — az emberfaló Moloch lángjának, — utolsó sötét lehelletével és könnyed kavarodással suhant a tiszta magasságokba. Feketén özönlött a munkástömeg a piszkos gyárépületekből. Nagy zshivajjal hagyták el az emberesoportok a kaput és gyorsan szakadtak el az utált háztömbtől. Csendesedett a nagy udvar, elhallgattak a műhelyek. Nem zúgtak a lendkerekek és a pincékre is rátelepedett a tompa hallgatás. A portás már be akarta csukni a kaput, amikor Pali hozzálépett:

— Nem látta kimenni a Mancikát? Tudja, azt a szép szőke kislányt, kék ruhában.

A portás megsodorta a bajszát.

— Nem láttam kérem, Tényleg nem. Hát hol lehet?

Az egyik melléképület mögül ijedt kiáltozás hallatszott:

— Portás úr, Portás úr! Gyűjjék gyorsan!

— No mi az, no, — szaladt az öreg. Pali utána.

A régi raktárépület mögött a földön feküdt a lány. Mancsi; fehéren, szorosan ölelte magához őt Sanyi, a metszettnyakú. Boldog, nyugodt mosoly terjengett arcán. És mikor lefeszeggették hülő karjait a lány derekáról, rettentés hördüléssel látta Pali, hogy a baloldalán, a szív táján iszonyú seb vöröslött, amely éhes szájával rátapadt a lány mellének vérző húsára.

Szenzáció!!! Szenzáció!!!

Borzalmas szerelmi tragédia!!

A férfi meghalt, a lány súlyos állapotban fekszik a kórházban!

Munkatársunk látogatása a gyászoló szülőknél!

Félév múlva elvette Pali a lányt. Rózsástestű, gyógyörű kis gyermekük született. És egy szép tavaszi reggelen arra ébredtek, hogy a finom kis nyakon kinyíltak a fertőzött vér rettenetes virágai.

A halott reménytelenül és vakon szerető Metszettnyakú akaratlan és nem várt öröksége . . .

Hiszek a hajóban.

*Hiszek a hajóban, hiszen kell, hogy jöjjön,
hiszem, hogy jön és kérem, hogy jöjjön,
most még messze van, de innen-onnan itt lesz...*

Életem... szép hajóm... békülni akarok...

Elég volt a harcból... ember vagyok.

*Nem fáj nékem semmi, csak én magam,
bágyadt, szegény ember, ki küzdeni tanul*

és mint éhes tigris, önmagát marja,

akarja vagy nem akarja...

magát marja.

En hajóm... jöjj el... hozd meg a lelkemet,

Vérző lábamon térdepelve kérlek

hozd el a lelkemet...

(Venance)

RÁCZ ENDRE.

Érettségi előtt.

A sötét utcán néhány patkó koppanás lékelte a csendet. A szél unalmasan citerázott a gyümölcsfák ágai között. A hold misztikus hajnalhasadásba kényszerítette a tavaszi éjszakát, fényességével mindjobban elhomályosítani igyekezett udvaroncainak, az aprószemű csillagoknak fényét.

Május! Gyönyörű tavasz!

Farkas István érettségire készült. Reggeltől estig apró betűs tankönyveit böngészte a nagy almafa alatt korhadó fapadon. Néha elnyomta az álom s felizgatott agykerekei ilyenkor boldog álmot daráltak az érettségi utánról, az egyetemről s az egész 18 éves idealizmusával tarkába öltöztetett életről. Majd felébredt s csipás szemekkel bámult az esőtől áztatott vastag fatörzsekre . . . Végigsímtotta homlokát és ismét a képleteket próbálta darálni.

A kertajtót kinyitották. A diák erőltetetten nézett leragadni készülő szemhéja alól az ajtó felé. Dénes volt, az iskolatársa. Kezet fogtak s egyforma gúnyos mosoly rándította mindkettőjük ajakát.

Nem megy, hiába! kezdte még mindig mosolyogva Farkas István s fáradt testét recsegő nyújtózkodással frissítette fel.

Az álmaim nem hagynak tanulni, szólt minden bevezetés nélkül Dénes. Az álmaim! Ismételte s kidagadó szemekkel nézett esodálkozó barátjára. Minden éjszaka egy egész életet élek végig. Hol gyönyörű paloták süppedő szőnyegeit taposom, hol pedig rozoga kunyhók apostola vagyok s lágy hangon prédikálom álmotestvéreimnek a

megváltás, a felszabadulás ígét. Néha viszont értelmetlen borzalmak, színek, emberek soha nem látott változata kápráztatja az álom vékony subája alá lapult szememet. Aztán felébredek s a legapróbb részletekig visszagondolom az egészet. Így töltöm a napot, ölemben a jebyzetek halmaza s tudatomat az álomemlékek foglalkoztatják. Hogy miért kell az embernek 18 évesnek lenni, hogy akkor, amikor szeretné magát befalazni lelke kristálytisztá klostromába, miért kell érettségire készülni? Mig beszélt fénylő szemeit erősen barátjára meresztette s szinte önkívületi állapotban folytatta: látod ott azt a tűzhegyet? látod milyen szabályos kup tűzből, nézd úgy lángol az én lelkem ifjúsága, mint az a szabályos hegy, melynek tetején én ülök s lelógó lábamat tűznyelvek nyaldossák. látod én vagyok az. Megismered a te izzószemű barátodat ott a távolban a tűzhegy tetején, amint magához ölelve egy álomtestvérét Igét prédikál? Nézd! Hallod a lány hangot, nem recsegő hangú prédikátor flastromait adagolják azok, hanem egy új élet új prófétájának próféciáit ültetik egy tanítvány szívébe. Mert én vagyok a próféta, én vagyok az új élet korán szült öreg prófétája. Érzed a lány szellőt, mely a hangokat hozza fülünkbe...

Dénes! Kiáltotta a diák, aki remegő térdekkel hallgatta barátját. Nem tudta mi az, nem tudta mit hall, de érezte, hogy szörnyű dolgok történtek az ő egyetlen barátjával.

Dénes összerezzen s zsibbadt kezekkel dörzsölte végig verejtékező homlokát, aztán kérdőleg bámult barátjára. Már nem érzett semmit csak nagy fáradtságot s aléltnak a padra rogyott.

Elmondok neked mindent Pistukám. Olyan jól érzem magam itt a nagy, zöldlombu fák között. Ezekben élek én, ezekben a zöld darabokban, mert ahogy megfiatalodnak ezek a tavasz lehelletétől, úgy én is. Soha nem éreztem ennyire, hogy tavasz van, soha nem vágytam ennyire valami után, soha nem éreztem ennyi forróságot, soha nem hallottam így felzendülni lelkem hurjain a tavasz meleg, simogató, lány zsolozsmáit, mint most. S lyenkor érettségire készülni. Fiatal vagyok Pistukám, fiatal vagyok s úgy szeretném magamhoz ölelni az egész világot,

hogy ott, az én pihegő keblemen az is megfiatalodjék, csak azért, hogy minket megérthessen.

Az álmaim nem hagynak tanulni, minden időmet az álmaimmal töltöm, mindet megpróbálom magyarázni, a valóba vetíteni, de egyik sem gyökerezik nappalaimban, hiszen teljesen kikapcsolódva élek a mából, semmi közöm a realitásokhoz, a könyveket sem birom, az embereket pedig valósággal gyűlölöm, kerülöm, Mégis, — folytatta Dénes s nagy sóhaj szakadt föl belőle, — mégis többnyire emberek népesítik álmaimat.

Ma éjszaka, mint Messiás járkáltam az emberek között, hosszú szakál övezte keskeny államát s menés közben megszaggatott kabátomhoz lapult bocskoromat megszűri országútak pora szürkítette s mikor az emberek szánakozva megfordultak utánam, én büszkén gondoltam hivatatóságomra.

Néhánnyal beszélni akartam, de ők nem szívesen válaszoltak, csak az érdekelte mindet, honnan jövök. Mikor megmondtam, még szánakozóbban néztek a szemembe. Egyesek összesúgtak: — egy örült remete. S én nem csodálkoztam ezen, mert éreztem, milyen vastag ráncok árkolják ijesztővé az arcomat . . .

Aztán egy mezőre értem. Itt gyerekek ugráltak, énekeltek, olyan vidáman, gondtalanul, hogy néhány könnyesepp gurult a szemeim elé. Mikor megláttak, félve lapultak a földre, arcukat a föbe fordították, hogy ne lássam őket. Odamentem a legkisebbhez, a csuklójánál fogva felemeltem. Sírní akarón nézett fel rám, — de mintha megismert volna, nem sírt. Vittem be a városba; útközben mindig nőtt, végre egész a vállamig ért s atyának szólított. Egy kórházon mentünk keresztül s ő egy haldokló ágyánál azt kérdezte tőlem: mondd, atyám, miért kell meghalni? Én nem jöttem zavarba s a legtermészetesebb hangon mondtam: mert az ember azért születik, hogy éljen. Ő rám nézett, olyan fekete szemei voltak, — te István, olyanok, mint a tieid, — akart kérdezni valamit, de a nagy jajgatás, mely a fülünkhöz ütődött, megnémította. Egy betegágyas előtt álltunk s ő megint kérdezett: „Mondd, atyám, miért születünk?” S én mondtam: „Azért, gyermekem, hogy temetni tudjunk.” Hátra néztem s láttam, hogy két markos legény egy bádoglapon

halottat visz s közben trágár, csibész nótákat énekel . . .

Aztán egy hegy tetején ültünk. Félkézzel átöleltem a gyermeket s miközben a másikkal boeskoromat oldottam le, szemem egy, a hegy lábánál ölelkező páron akadt meg. Én szóltam: „Nézd, testvérem, az emberek szeretik egymást.” Lenézett, de már nem láthatott semmit, mert nagy füstfelhők sűrítették a levegőt, aztán az egész hegy sárga lánggal égni kezdett, mi pedig mosolyogva forgatuk, — mint üdítő forrás vizében — a lángokban porlepett lábainkat . . . Ujra feltűnt a szerelmes pár, amint egy fészkéből kiesett verébfióka felett sajnálkozik. S láttam, amint a nagyhajú gavallér félve lehajol s féllábánál fogva az útszéli kanálisba dobja. „Minek kínlódjon szegény”, mondja a lánynak. Tovább mennek. A fiú szól: „Látja, angyalom, ilyen verébfiókák vagyunk mi is. Egy isteni fészek kiesett, talán kidobott verebei.”

Bizonyára költő az az ifjú, szóltam a gyermeknek, mikor láttam, hogy összeölelkeznek s megcsókolják egymást . . .

Dénes visszaült a padra. Farkas István ránézett s mikor meg akart szólalni, iszonyú kiabálás ömlött be a kertbe. Gyerekek rohantak egymás után s tele torokkal próbálták utánozni a vonatok pöfékelését: Töf . . . töf . . . töf . . .

Miskolc.

Bór László.

Racionalizmus.

A „racionalizmus” szóval fejezhető ki a legtisztábban az a tendencia, amelyben az egyrészt sok fölösleges mozdulatot, fölösleges szót megbánt; másrészt sok szót és mozdulatot elmulasztott ember halad egy szóbeli, mozdulatbeli, világszemléleti, általában visekedésbeli szabátosság felé.

Ez a racionalizmus irodalmi, művészeti vonatkozásokban kissé kényes konzekvenciákkal, a legáltalánosabban uralkodó felfogás létjogosultságát tagadó gondolat-tal jár. Kereken kimondva azzal, hogy az úgynevezett szépirodalom és szépművészet minden pereputtyával, lírával, epikával, drámával, stb. egyetemben B-listára kerül s csak az a rész akceptáltatik, amelyik közvetlen és lehetőleg precíz hozzászólást produkál a jelenségekhez és fogalmakhoz. E szerint például bizonyos pszichikus jelenségeket reveláló lírának megfelel a pszichoanalízis, az epikának a történettudomány, a drámának, mivel az erősen kombinatív műfaj, sok minden lehet a megfelelője és így tovább. Ez így kegyetlennek látszik, mert azokat, akik nagy affektusbeli kényszerrel vannak megterhelve, olyasmiktől szakítaná el, amik mintha a szívükhöz nőttek volna s amiktől nem tudnának elszakadni megrázkódtatás nélkül.

Ezek érzelmi szempontok.

De mi bizonyítja, hogy a szépirodalom és szépművészet nemcsak egy csökevénye a szellemiségnek, melyet a majdnem minden emberben többé-kevésbé meglévő rakoncátlan esavargó-kalandor hajlandóság tartotta és tart életben, mert az semmiesetre sem, hogy voltak és vannak tehetséges, sőt nagyon tehetséges reprezentánsai.

Ma már tarthatatlan az érdek nélkül való szépség fogalma. Független szépség nincs s így azon a címen, hogy ő „érdek nélkül tetszik”, senki és semmi nem formálhat jogot az élethez. Érdek nélkül semmi se tetszik, mert amivel nem vagyok érdeki kapcsolatban, az nem *érdekel*. Ami nem érdekel, az nem tetszhetik. Viszont, hogy egy matematikai levezetés mint logikum, vagy egy célszerűen megkonstruált gép, egy egészségesen megcsinált épület esztétikai szempontokat is kielégít és minél logikusabb, egészségesebb, gazdaságosabb, annál inkább; ez ma már nemcsak igazság, hanem közhely is és ezen utóbbi minőségében (közhely) a futuristákhoz is köze van, akik nagy előszeretettel szoktak hivatkozni modern technikumokra, mint előkelő rokonságra. Ez a hivatkozás az ő részükről egész egyszerűen szélhámosság, mert tudvalevően korunk pompás szerkezeteit nem a futuristák, vagy rokonaik produkálják, hanem komoly képességekkel rendelkező mérnökök s a futuristák csak a mellüket döngetik hozzá. Egyébként Pythia az ő rokonuk, ki a felszálló füsttől elkábulva, babonázta értelmetlen szavaival az értelmetlen embereket. Ma már ez aligha sikerülne neki olyan mértékben, mint akkor.

A levitézlett l'art pour l'art-ra kár sok szót vesztegetni. Halottról vagy jót, vagy pedig — ha már ügyis minden rosszat elmondtak róla, — semmit.

Ami pedig a tendenciát illeti a művészetben, ez megint nem egészen egyenes dolog. Sokkal egyenesebb volna a fordítottja, a művészet a tendenciában.

Az előbbi esetben alkalma van a produktórnek kertetelni, bújóeskát játszani a gondolattal, önmagával a közönséggel. Az utóbbi esetben színt kell vallania, ha ugyan van színe.

Az előbbieket ha nem is cáfoló, de velük némileg ellentétes momentum is felbukkan itt. A minden anyagban meglévő és törvényszerűen viselkedő vonzó-taszító és más erők bennünk oly sokrétű, nehezen kibogozható szimpátia-antipátia s más megfelelő erőkké komplikálódnak s ezekben sokszor oly gyötrően és közvetlenül érdekelve vagyunk személyileg, hogy ez nagyon megnehezíti számunkra a dolog tudományos objektumként való kezelését. Ez a tudományos vizsgálódások számára egyelőre

nem egészen alkalmas érzéstömeg a művészetben revelálódik s mint ilyen, szigorú racionalitással nézve praeparátumot képez későbbi vizsgálódások számára. A létjogosult művészet ezek szerint *ideiglenes* tudomány, amely intellektuális szempontból csak mint ilyen ideiglenesség akceptálható.

A művészetek *létjogosultságának* kérdésével szemben fennáll egy másik kérdés. A szigorú racionalitás *lehetőségének* a kérdése. A két kérdés farkasszemet néz egymással . . .

(b. f.)

Bál van az alkonyatban.

Bál van az alkonyatban,
Bíborpalástban tündököl az ég,
Rikkantó hahota tépi a csendet,
Mulat, táncol, örül a nép.
S a kipárnázott illatmezőn, fák és virágok között,
Csókos, deli álomlányok vígkacaja száll,
S örömük zengésétől hangos a bál. —
Míg a másik határszélen
Magányos kicsi fa tövében
Búsan és hallgatagon
Ülök én és az alkony.

Álomlányek kerge tánca mintha csalna,
Húzna, vonzana a csókos zuhatagba,
De én nem megyek, maradok tovább is
a csendes oduba'

S felém száll a legszebbik pár,
Mulatni jön a meghitt csendbe,
Távol a zajtól, örökös mosolytól
Szeretni, ölelni, csókolni egyre. —
S míg ők mulatnak e határszélen
Magányos kicsi fa tövében
Búsan és hallgatagon
Ülök én és az alkony.

Belevágódok hát én is az örökös fénybe,
Mulatni szeretnék, — hisz mulatni kéne.
Álomlénycs futnak, álomlénycs jönnek,
Nincs eleje, nincs vége a mámoros örömsnek —
Jaj nem merek, de nógat nagyon valami
— hát mulatok, táncolok, — sēj-haj,
De így is csak én vagyok, — lelepleztem magam.
S míg itt tovább hangos a bál,
Én még itt e határszéli
Magányos kicsi fa tövében
Búsan és hallgatagon
Várom a virradatot.

LUSZTIG VILMOS

A költői nyelv.

Irta: Erdődi József.

A nyelvészet mindinkább magának követeli azt a feladatot és jogot, hogy a költői stílus felett bírálatot mond hasson. A közönség még ma sem lát egyebet a nyelvészetben, mint szótövek egymásmellé rakosgatását, pedig azt más, nagyobb feladatok foglalkoztatják. Így kíván a nyelvészet a történelemnek, a művelődéstörténetnek, társadalomtudománynak, így az irodalomtörténetnek segédtudománya lenni. Akarja a stílussajátságokat és a költő egyéni értékű nyelvbeli alkotó képességét vizsgálni. Ez a célja a genfi „école idealiste”-nek, ez a nyelvészeti kúsnak.

Magyar nyelven is több ily irányú cikk és mű jelent meg, különösen Szerb Antal és Zolnai Béla tollából, melyek a költői nyelv egyes sajátágaival foglalkoztak. Az alábbi oldalakon sem célom a költői nyelv „minden” tulajdonságát egybehordva, felsorolni, csupán érinteni néhány kérdést e nagy komplexumból.

1. A betű tisztelete.

Mikor kézbe veszünk egy könyvet, máris bizonyos várakozással és tisztelettel fordulunk felé. E tisztelet mértéke életkor és társadalmi osztályok szerint különböző, azonban mindenütt létezik. Még egyszerű hétköznapi hang és téma is érint a nyomtatott betűn át. — Ez egy régi, régi babonás korból való emlék. Primitív kor hitének maradványa, mint a tucatonkénti számolás a kelengyében. Valamikor, egyszerű időkben esodálatos hit fűződött a betűkhöz. A betűsor magában foglalja az általa jelzett tárgy összes tulajdonságait, — volt a hiedelem. A fétis

pl. a *farkas*-fog nyakbaakasztva, a farkas összes tulajdonságait, — kitartását, bátorságát, — viselőjére ruházta. Ugyanígy a botoeska, melyre titokzatos jelekkel rá volt vakarva, vésvé a *farkas* szó. Tisztelendő a bűvös erejű írás, ely Isten különleges adománya s amely kincs titkosa csak kevés pap, kiválasztott ember. Az írás-olvasás adományának viselői részesei az isteni hatalomnak és van erejük, hogy ronthassanak és áldhassanak.¹⁾ Az idő teltevel, a közműveltség szélesedésével e hit mindinkább csökkent. Megromlott a betű értéke s az írástudók iránti tisztelet. Ismétlődött az a jelenség, hogy mennél inkább elterjed valami, értéke annál inkább devalválódik. A középkor még gyermeki kékszeműséggel hivatkozott Platonra. Ma, a szenzációteli és a túlzó ujságírodalom által „megrontott” ember nem ily hiszékeny. Mert még a tudományos vélemények sokasága is kétkedésre hív fel és a nevelés célja is kritizáló ösztön ébrentartása s a kritikai érzék irányítása e sokféleséggel szemben. A gyermek még hivatkozik a nyomtatott lapra, mint a tanítónéni mondta-ra. Kialakult az eszme elsőbbségi joga. De a betűben való hit megkopott nagyon. Megkopott a nyomtatott szó iránti tisztelet és az író ember privilégiumos helyzete.

A betűbeni vallásos hit eltűnt, az iránta való tisztelet megkopott, de mégis van valami élményvárás, midőn egy könyvet kezünkbe veszünk. Valami várakozás fog meg bennünket és ez kísér a leírt érzés, vagy élmény olvasásakor. Életünkben előforduló események is erősen hatnak ránk a könyvön át. Azt amit az egyén részletekben látott és megélt, azt a *nagyobbfantáziájú* költő összefogja és élénk adja. Mint törtbeszédű félistennő, mint transzban lévő pap, úgy fordul az író felé is tiszteletünk. Az író képessége — mélyebbre hatolva az érzelmek és eseményvilágban, — tiszteletet ébreszt a tehetség iránt, (tartsuk azt akár igen, akár nem isteni eredetűnek). Így adjuk meg ezt a várakozó érzést azon műveknek, melye-

¹⁾ Az első írások talán nem is emberekkel való közlésre, hanem Isten szavának megörökítésére s őhozzá szóltak. (Vossler: *Frankreichs Kultur*.² (Heidelberg, 1929.) 1.

E primitív felfogást mindenütt megőrizte a nyelv; lat. *cantare* — *incantare*; gót *runa* 'Buchstabe Geheimnis; magy. olvas, — ráolvas stb.

ket olvasni akarunk és ezért hat reánk még az egyszerű élmény is leírt alakban. Így önt belénk csodáló érzést a könyv, a könyvtár látása. Csodálva tiszteljük a szellemet.

2. A kifejezőség és az érzelmiség megoszlása a költői és a tudományos nyelvben.

Egy könyv lehet tudományos: megállapítások, eredmények, elvek egymásmellé sorakoztatása. Lehet szépirodalmi: élmények érzelmek leírása, boncolása. Mi a *nyelvbeli* különbség a kettő között? — A tudás nyelve igyekszik egy érzelmi momentumoktól teljesen megfosztott nyelv lenni. Bármennyire is szereti a tudós tárgyát, eszméinek tárgyalása közben ezt a szeretetet háttérbe igyekszik szorítani, igyekszik tárgyias lenni. Az egyén alanyi érdekeltsége érzelmi alakban nyilatkozik meg.²⁾ Az érzelem megnyilatkozása nem a logikus nyelv rendezett törvényei szerint történik.³⁾ Ezzel szemben, midőn gondolatainkat igyekszünk közölni s kifejezni, megvan az igyekvés, hogy azokat minél tisztábban és érthetőbben adja.⁴⁾ Az érzelmi kifejezés hangulati értéket akar adni. Az érzelmi a gondolatit. Mivel alapjuk és lényegük különböző, az a mód is, ahogy kifejezésre juttatják magukat, szintén különböző lesz.

A gondolatot kifejező ember elvonatkoztatja magát érzelmeitől. A lelkeség eltűnik. Szavai, fogalmai jól definiáltak és egyértékűek. Igazságokat, gondolatokat és nem hangulatot ír le. Ennélfogva olyan szavakat használ, melyek hangulatnélküliek. Szavai nem a szituációhoz, hanem minden időhöz alkalmazkodók. A tudás nyelve véleménykifejezésre s arról való meggyőzésre igyekszik. Tehát *szociális* jellegű. Célja hathatós, kifejező lenni. Sohasem zenei, sohasem költői, melyeknek jellege egy nem pontos meghatározás; egy szabad libegés. *A tudósnál a kifejezésre való törekvés egyedül jelenik meg.*

²⁾ Erre alkalmazza Charles Bally az affectivité (affektivitás) szót *Le langage et la vie* c. könyve (Paris, 1926. Payot)

³⁾ A nyelvben a lelki hatások nyilatkoznak meg az elnevezésekben, a változásaiban. De mint közlekedési eszköz, a logikus tisztaság törvényeit viszi bele a beszélő.

⁴⁾ Bally erre az expressivité szót alkalmazza. Op. cit.

De a nyelvben megnyilatkozik az alany érdekeltsége is; az alany szenvedő, vagy örvendező állapota is. A nyelvnek ez a megjelenési formája nem törekszik gondolatok közlésére, hanem érzelmi meggyőzésre, érzelmi hangulatok teljes átadására. A felkiáltások, indulatszók teljesen érzelmi jellegűek és az érzelmi sajátságok közös emberi voltánál fogva minden genetikus és történeti rokonság nélkül közősek különböző nyelvekben.⁵⁾ Ezen közösség alapja egy közös emberi sajátság. De belevihetünk a beszédbeli érzelmi momentum mellé értelmet is. Egy téríteni akaró pap beszéde tele lehet érzelmi vonásokkal; ezek jelzői hitszeretetének és ezek mellett értelmi vonásokkal. Tehát törekedik gondolat kifejezésre, de nem tiltja ki beszédéből az érzelmi elemeket. Így beszédében előlép az alanyi érdekeltség kifejezése, az affektivitás, mellette a gondolat kifejezésre való törekvés, az expresszivitás. Az expresszivitás szociális jellegű; egy nagyobb csoporttal kívánunk valamit közölni. Ezzel szemben az affektivitás mindig egyéni jellegű; öncél az érzelem kifejezése tekintet nélkül másokra. Az expresszivitás olyan eszközöket választ, melyek a közösség által is elfogadottak, illetve már megértettek. Mivel valaminek értelméről kíván egy közösséget meggyőzni, kötelessége azt a nyelvet használnia, melyet a közösség már elfogadott. Ezzel szemben a költő egyéni érzelmet kíván adni; használja tehát a magataltalta, illetve érzelmediktálta kapcsolatokat.⁶⁾

3. Az érzelem és a nyelv linearitása.

A nyelv lineárisan jelenik meg mind az írásban mind a beszédben. Lineárisan; azaz a szavak egymás mellé helyeződnek, csupán az olvasó foglalja őket egységbe. A tudományos és a szépirodalmi nyelv is kénytelen külön

⁵⁾ Ilyen az ó, oh, oh szavak közös volta. Ezek elemi rokonságban vannak. V. ö. Schuchardt—Brevier (Halle) a. S. 1922.) 175.

⁶⁾ Mint eddig, ezután is csak az írott nyelvről lesz szó. Mert a beszélt nyelv, a beszéd más ható elemeket is tartalmaz: hangsúly, hangszín, ütem, gesztus, mimika, stb. L. Zolnai Béla: A nyelvi kifejezőség formái. (Pécs, 1927. Minerva-Könyvtár) 2. — Gesztusra, hangsúlyra vonatkozólag l. Ed. Sievers: Ziel und Wege der Schallanalyse. (Germ. Bibl. II. 14.)

szavakkal, — időhatározókkal, vagy benne lehet ez az időjelzés az igében is, — jelezni, hogy több cselekvés egyidőben játszódik le, egymás után következik. Sorban egymás után foghatjuk fel ezeket és agymunkával tesszük át azokat egyidőbe. A költői nyelv igyekszik egyszerre több hatást is elérni ezzel a lineáris nyelvvel. A lelki jelenségek komplikált összetétele megkövetelheti, hogy egyidőben ugyanazon szócsoporthoz, vagy szó több hatást adhasson ki magából. Sok tulajdonság szuperponálódhatik az így egymás mellé helyezett szavakba s ezeken át ugyanezen elemek ébredhetnek fel az olvasóban. Több úton érheti el ezt a költő. Tárgyalom a következő módokat: a) stilisztikai; b) akkusztikai; c) optikai úton való hatástörekvés.

A) *Stilisztikai hatástörekvés.*

Az ebbe a csoportba tartozó eszközök egy része nagyon is ismert. Gyakran részei a tudományos nyelv által is alkalmazott kifejezésmódnak. Ilyen a szórend megváltoztatása. Tesszük, ha valamit fontosnak ki akarunk emelni, ha akarjuk, hogy valami meglepetésszerűen jöjjön.

4. *Újszerűség. A szórend megtörése, az asszociációk felszabadítása.*

Az író kötelessége azonban, hogy folyton új legyen. Ennek stílusbeli sajátossága, hogy új és nem használt szavakat keres, új és nem várt szókapcsolatokat és szóösszetételeket. Stílusának újsága állhat újszerű mondatfűzésben. Mivel lelki hatást kíván elérni, lerázza magáról a nyelvtani nyugót és felkavarja a természetes szórendet. Lerázza az értelem bilincsét. A német romantikusok és az új francia iskolák vették költészetüknél figyelembe, hogy a szavak értelmi, illetve nyelvtani egymásmellé fűzés nélkül, csupán egymásmellé helyezés útján is hathatnak. Látták, hogy valami hatóerőt tartalmaznak maguk a szavak. Erre alapozták azon forradalmukat, hogy lerázva eddigi irodalmi irányokrakta jármot, mely logikusan összefüggő mondotok építésére kényszerített és így szűk helyre zárta be az érzelmi tényezőket. Mert látták, hogy érzelmeiket a szigorúan rendezett nyelv szabályai szerint kifejezni

nem tudják, igyekeztek tehát távoleső lelki éiményeik kifejezésére új szócsoporthozítást, új ható eszközt találni. Kellett tehát elsősorban ezt az „örökölt nyelv szokótéseit, mondattanát átlényegesíteni egy olyan hullámozó, lebegés-szerű nyelvű, amellyel ki tudják fejezni irreális képekben ömlő gondolati elemeket.”⁷⁾

Tény, hogy a távolfekvő költői szépségek egy magukhoz illő kifejezésmodot kívánnak, tehát egy költőt. De ez nem követeli azt a nyelvi „forradalmat”, melyet ezen ifjú költők egy része kívánt. Ők maguk is meglátták később, hogy a költői nyelv eszköze lehet a szabályos, de egyéni egymás mellé helyezés, mely által a kívánatos értelmi elem is megismerésbe kerül és így a megértést, de ezen át a megérzést is elősegíti. Ugy kell a nyelvet szét-törni, hogy ebben legyen a költőnek segítségére. Mert — mint feljebb említettük, — a költői nyelv sajátossága, hogy egymás felé helyezzen több kifejezésmodot, melyek egymást segítik ugyanazon cél elérésére: az érzés továbbadására. Már Horatius is hirdette, hogy a költőnek újszerűt kell adnia szavaiban, újszerű szavakkal, szókapcsolatokkal a dolgok rejtett tulajdonságait. Ennek a frissesége is tartalmaz magában hatóerőt. Nemesak kifejezöt, hanem lelkit is, mert a szavaknak ez az összeválogatása történhetik a mindennapi nyelv szabályaival ellenkezően távoleső és különböző érzéktérületekről, fogalomvilágokból, amelyeket logikus agymunka segítségével összehozni nem is tudnánk, csakis lelki transzpozíció segítségével.⁸⁾ Horatius egyszerűen a kiválóságát mutatja ezen újszerűségnek:

dixeris egregie, notum si callide verbum
reddiderit iunctura novum, si forte necesse est,
indiciis monstrare recentibus abdita rerum,
fingere cinetutis non exaudita Cethegis,
continget dabiturque licentia sumpta pudenter.⁹⁾

⁷⁾ Uj francia költők. (Budapest 1927.) Molnár József és Tamás Aladár fordításai. Bev. 3—4.

⁸⁾ Horger: A nyelvtudomány alapelvei.² (Budapest. 1926.) 154. §.—160. §.

⁹⁾ Ad Pisones. 47—51.

Nem elegendők azonban ezek az újszerű kifejezések, ezen új jelzők általi új színadások. Ennek is megvan a magával ragadó hangulati értéke. De ez megerősödik azáltal, hogy a logikus gondolkodástól elfordulva az érzelmit is kifejeződésre engedjük. Felszabadítjuk a tudatalatti, a tudattalan asszociációk végbemenetelét. Ekkor a költő már valóban elszabadítja a logikus gondolkodástól szavait, de ott marad azon a határon, amelyen még mind a kettőt igénybe veheti. Mert a költő tudja, hogy teljes hatás elérésére több eszközt kell igénybe vennie. Míg az értelmi elem mintegy alapot ad, mintegy a szituációt adja meg, addig ennek a szabatos formának a megtörése, szórendváltoztatás, az asszociációk felszabadítása, festői elemek hozzájárulnak, hogy felfokozzák az értelmi rész által immár megadott hangulati fokot. Hangulatunk a dereáló gondolkodás útján igen távoli elemeket fűzhet össze.¹⁰⁾ A szavak több érzékszerv kategóriájából kerülnek össze, ezáltal két, vagy több érzékterületet vonnak be a hangulatátéltetés szolgálatába. A különböző fogalmi körökből összekerülő szavak (hangya-sereg, vörös május) újszerűséget hoznak. Ebben rejlik az új szókapcsolások, új összetételek ható ereje. Akár a jelzett szóhoz, akár a jelzőhöz tartozón jön ez a második és meg nem szokott érzékterület bevonása, sejtelmes és csak intuícióval, a két fogalomkör, érzékterület egymásbahelyezésével érthető meg. A szimbolikus vers csak többszöri transzponálással válik teljesen felfogottá. A vers hat először is a maga szimbolikus formájában. Hát a részekben lefolyó áthelyeződési folyamat és az ezekhez kapcsolódó asszociációk. Végül hat az áthelyezett kép. Tehát többszöri hatás ugyanazon sorok segítségével. Egy és ugyanazon részek érinté-

¹⁰⁾ V. ö. Szerb Antal: Széphalom 1929:236. Belsőnkben két gondolkodás megy végbe. A logikus „alatt folyik . . . , egy másik gondolkodás, ami öncélú: a gondolatok csoportosítása itt nem valami cél irányában történik, hanem a szavak és fogalmak hangalakjuk hasonlósága, beidegzésük egyidejűsége, hangulati értékük hasonló stb., szerint csoportosulnak. Ezt a gondolkodást asszociatív, vagy antisztikus, vagy dereáló gondolkodásnak nevezi a pszichológia. Az asszociatív gondolkodás szolgáltatja az anyagot a logikus gondolkodáshoz . . .”

nek különböző területeket. A vers egyes kifejezéseiből, részeiből is különböző szálak futnak egyszerre ki és különböző területeket érintve, teremtenek általános hangulatot. Többszörösen hatnak, mert rövid időn belül különböző komplexumokat helyeznek működésbe.

A szavak asszociatív értéke felfokozza a hatást. Olyan szavak, melyek ebből a szempontból többértékűek, kiválóan alkalmasak erős, sokértékű hangulatok teremtésére. Velük megnagyobbodik az érzelmi csoportok száma, melyek indulatba jönnek. Azon szavak, melyek akár a mindenkori, akár az időleges emlékek sorát hozzák elő, segítik az érzelem kifejeződését. Így gyakran végtelenül kedvező emléksort tud felébreszteni bennünk, egy hangulatot teremteni egy sor. Megteremtője lesz egy alapszínezetnek, melyre a következők ráakodnak, amelytől a következők színezetüket kapják. De Petőfi versében a refrén: „Cserebogár, sárga cserebogár” nem fordítható le, csak helyettesíthető. Mert csak egy hasonló idegen nyelvű gyerekaltatódal fog azonos hangulatot adni, a nélkül, hogy értelmileg szorosan összefüggne az előzőkkel. Ilyen gazdag asszociáció-sort ébreszt Arany versében e sor: „A kisedd makk merész sudárba szökkent.” Eszünkbe jut Széchenyi, törekvései, eszünkbe érzelmi momentumok a haza ledőlt állapota, a jövő reménye.

5. *Az újszerűség, a dereáló gondolkozás és a közösség.*

Ennek az újszerű mondatfűzésnek, az asszociációk felszabadításának megvannak a maga határai, sunt certi denique fines. Az új iskolák teljesen szét akarták törni az értelem bilincsét. Nem voltak tekintettel a közönségre s merészen hozták a szavakat egymás mellé egészen a meg nem érezhetőségig. Nem is kívántak megértést. Mégis ki nyomatták könyveiket. — Mint mondtuk, összefűzhetők a szavak pusztá érzelmi okok alapján is. De meddig terjedhet ez? Míg nem lesz ebből szótárszerűség, bizonyos rideg érzelmi „tipp” alapján.

A szavak és jelentésük között semmi összefüggés nincs.¹¹⁾ A közösség valamennyi tagja hallgatólagosan beleegyezik, hogy egy x hangsor bizonyos jelentést vegyen fel. A következő nemzedékek ezt öröklik és elfogadják.

¹¹⁾ Kivételt képeznek a hangutánzó, alakutánzó stb. szavak.

Ha jön egy új szó,¹²⁾ akkor a közösség minden egyes tagjának el kell azt fogadni, hogy köznyelvvé váljék. Lehetőséges, hogy a szó csak az irodalmi, vagy csak a népnyelvben terjed el. Lehet, hogy csak nyelvjárási szó lesz belőle. De mindenképp nyújt a szó alapot arra, hogy megérthető legyen. Már esetleg hangalakja révén, pl. *kodak*, mely szó csattanóan hangzik és kiejtésekor egy csattanó szerszámmra gondolunk. A felvett stilisztikai szempontból a szöveg az, ami a megértést adja, illetőleg elősegíti. Az összetételekben már az összetett szavak külön-külön jelentése utalhat arra,

Még inkább utal a jelentésre a teljes szöveg, — a context. Ha a szó csak egy környezetben fordul elő, úgy jelentését homályosan, bizonytalanul érezzük és interpretálásához sok irányban keresünk; ezekből a szókból az asszociáló szálak nagy száma indul ki. A kifejezést magát értjük, csupán egy szó jelentése nem tudott, csak sejtett. Ha ezt a szót kiemeljük és önállóan használjuk e sejtelmessége költőiesen foghatni. Jelentése tág terű, nagyeshetőségű lesz. Egy szó elvész, csak egy kifejezésben marad használatban; meghatározatlan jelentésűnek érezzük; pl. a francia *sain et sauf*-ból a *sauf* szó egyedül, kiemelve, csupán költőknél fordul elő. — Lényeges tehát, hogy a szó újszerű használatában alapot adjon a megértésre és ugyanakkor mégis úgy hasson, mintha egy más világba lenne áthelyezve eddigi formai s tartalmi világához képest. Ez a minősége fog tápot adni értelmi magyarázatra s ezáltal az érzelmi érték felfokozására. Ezen új szavak és ezek új értelemben való használata jellemző a korok és irodalmi iskolák felfogására. Hogy ne utaljunk egyébre, csak mennyire kedveli s mennyire használja az *ewig* és *unendlich* szavakat, mennyire használja azokat, mint jelzőket és más azonos jelentésű szavakat és kifejezéseket! Mennyire kedveli az első német romantikus iskola az idegen szavak és tulajdonnevek használatát!¹³⁾ A romantikus ember jellemzője a vágyódás, mely kiteljesedik, legnagyobb lesz és mégis határtalan marad a végtelenben.

A közösség számára ezen új, kell, hogy interpretál-

¹²⁾ Fritz Strich: Deutsche Klassik und Romantik (oder Vollendung und Unendlichkeit.) (München, 1922.) 16. és köv.

hatók legyenek; kell, hogy megértésükre valami alapot tartalmazzanak. Ezen a határon folyhat az egyén, a költő, a közösségbe s ezen a ponton lehet még a közösség számára nyelvalkotó.

6. Az affektivitás és az idő.

Szemügyre vehetjük az affektivitást az időben is, azaz nézzük, mint változott az az időben. Összehasonlíttuk különböző korok írásban megőrzött nyelvét és észrevesszük, hogy különböző idők nyelve is különböző. Nemcsak a szavak hangalakja, jelentése, ritmusa változott meg, hanem a hozzájuk tartozó hangulati elem is, „C'est le propre des formules du langage affectif de s'user très vite.”¹³) Bizonyos korok bizonyos szókinceset használnak és annak egy része affektív értékű szavakból van összeállítva. Ezek a kor nyelvének, irodalmi iskoláinak sajátosságai. A használat következtében ezek mindinkább vesztítenek érzelmdús hangulati értékükből és végül egyszerű klissékké változnak, hétköznapiakká lesznek. — Ezen szavak kedveltsége a művelt köröktől, az irodalmi irányoktól nagyban befolyásolt. Ezen kifejezések forgalomba hozói lehetnek úgy egyének, mint irodalmi iskolák. Ezeknek értékétől függ, vajjon tudnak-e szavaik számára iskolát teremteni? Ha a közösség elfogadja a szavakat, mert korához, felfogásához illők, akkor győzött az egyéniség alkotó ereje. Sokszor minden logikai s nyelvtani alkalmasság dacára is elterjedhet a szó, — nyelvújításkor, — bár semmi sem segíti elő értelmezését; győzött az egyéniség. Elleenkezője is előfordulhat, mint előfordult a magyar nyelvújításkor, — melynek számos szava *költői* alkotás, — hogy a nyelvközösség, sőt még az irodalmi nyelv sem fogad el ilyen ujonnan alkotott szavakat, hanem visszaveti őket. Egyes korokban nagyobb a hajlandóság elfogadni új szavakat, más korokban visszavetni azokat. (V. ö. a francia nyelv két korszakát: Pléiade és Malesherbes korát.) A magyar nyelv szókinese nem sokat változott, de a szavak érzelmi jelentése nagyon az utolsó 150 év alatt. A francia szókinés szinte kieserélődött az érzelmi értékűség szempontjából. A németben szinte min-

¹³) J. Vendryés: Le langage. (Paris, 1921. Bibl. de syntaxe historique) 180.

den szó új értéket vett fel. A változó viszonyokkal változott érzelmekre alkalmazták ugyanazon szavakat, másokat megfosztottak érzelmi értéküktől. Új szavak, új kifejezések jöttek új hangulati értékkel ellátva s a hozzáik és a kor között újra megindult a harc a befogadásért, illetve a benemfogadásért. A tradíció s az újító szellem harca számtalanszor ismétlődött, amint egy belviszály — a nyelv keretén belül. S ha győz is az új szellem a használatba jött kifejezések mindinkább veszteni fognak értékükből és automatikusan használtakká válnak, hogy végül is érzelemnélküliekké legyenek. Elvesztik hangulati vonásokat és ezzel újításra van szükség. Az új irányok új szókinészű nyelvet szednek össze, mely a Vulgus körében hétköznapivá fog válni.

Igy lesz szükséges, hogy a költő újabb és újabb szavakat és kifejezéseket hozzon, új értelemmel lássa el az új kapcsolatban alkalmazottakat. A dereáló gondolkodás mindig munkába lép és rombolva alkot. Megtöri a kifejezésmód rendes vonalát, alkot symbolikus, metaforikus képeket, stb., teremt káotizáló erejével friss árnyalatú jelzőket, kieseréli az érzékterületek közt kifejezéseiket, jelzőhalmazozást végez és messzenyúló asszociációi segítségével látja el felfogásának megfelelő hangulati értékkel a szavakat és alkot magának sajátos és felfogásának megfelelő kifejezésmódot.

7. Az affektivitás analízáló ereje.

Bizonyos fejlődési korszakaiban a nyelv hajlamot mutat az analízálásra. Külön szavak szolgálnak tér- és időbeli viszonyok megjelölésére, nagy szerepe lesz a hangsúlynak és a szórendi változásoknak. Ez a kor főképpen az irodalomnélküliség kora. Ebben az időben a nyelvfejlődés szabadon engedett, nincs kánon, amelyhez igazodna, nincs centrum, amely ráhelyezné mindenre diktáló erejét. Hiányzik a precíz és szófukar tudományos írásmód. Hiányzik a konzervatív szépirodalmi nyelv, mely megakadályozhatná a gyors fejlődést. Csak egy van: a beszélt nyelv. E beszélt nyelv pedig az egyén érdekeinek hordozója leginkább a napi életben. Kifejező eszköz az érzelmek szolgálatában. Adni akarja a vágyódást, a kívánást főképp. Nincs benne sok műveltség, — tehát egye-

nesen fejezi ki, kertelés nélkül akarátát, vágyát. A nem-szeretek; nem akarok; nem kérek; köszönöm, stb. között hatalmas fokkülönbségek vannak. A primitív ember ezekben csak a vágyát analizálja, de semmi civilizált szégyenérzetet nem visz bele. Ugyanígy érzelmeiben, csak azokat analizálja minden leplezés nélkül. Még a titokzatosan lenn fekvő érzéseiket, a misztikusait is igyekeznek a maguk módján, tehát őszintén, felhozni. Ez az affektivitás hatással van a nyelvre. Széttördeli azt. Ez határozottan látható a jövő idő fejlődésében.¹⁴⁾ A jövő idő kifejezésére legtöbb nyelvben segédigék szolgálnak, vagy pedig ragok, melyek külön, önálló szavakból lettek. Ugyanis a jövőben lefolyó eseményekhez fűződő jelzés az affektivitás szempontjából: kívánság, akarás. A jövő időt azonban bizonytalanság fedi, nem biztos a megtörténés. De kívánjuk. És ezt a kívánságot fejezzük ki egy külön szóval és emellett áll magát a cselekvést jelző ige. Így töreklik az írástalanság korában a nyelv, így bontódik szét elemeire benne a vágy, a kívánság. A nép egyszerű szavakkal akarja adni a milióból jövő benyomások érzelmi eredőjét. Érzelmi változásai mélyen a lélekben folynak le. Gyakran csak igen kis erejűek és az inger küszöbét nem is lépik át. Vannak olyan érzelmeink, melyeknek jellemvonása az ismeretlen összetételük és csak az általuk okozott általános hangulati állapotot ismerjük. Vannak bennünk uralkodó erők, melyek démonikus hatalommal rántanak magukkal. Mindezen titokzatos érzelmkomplexusok a nyelvben is kifejezést keresnek. Vágyunk őket kimondani, megkönnyebbülni így tőlük, mintegy szublimálni őket, azaz alkotássá önteni s bennük vágyunkat, érzelmünket kiélni. „Tout l'art du mystique s'emploie à dire la contemplation, à formuler l'ineffable. Et tout l'art de l'artiste et du poète.”¹⁵⁾ Keresve-keresi a művész ezek alkotó elemeit, részreszedi belsejét, részre a külső kísérő jelenségeket, próbálja megközelíteni a tudata alatt és felett végbemenő démonikus vonású és misztikus jellegű titkos, vagy hatalmas erejű érzelmi élményeit. Próbálja megközelíteni, szavakba szedni. De szavai sohasem fedik teljesen a meg-

¹⁴⁾ J. Vendryes: Op. laud. 179., 180.

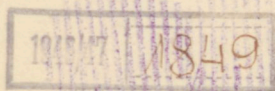
¹⁵⁾ Henri Delacroix: Le langage et la pensée. (Paris. Alcan 1924.) 378.

nevezendőt, mert annak karakterét nem is ismeri. A misztikus élmények „le nem írhatók . . . ez az állapot kifejezhetetlen . . . semmi megfelelő kifejezés nincs, mely-lyel annak tartalma szóbaönthető volna. De mégis ismeretjellegük van. A pusztá értelem előtt rejtett dolgok átélése ez.”¹⁶⁾ A démonikus hajt cselekvésre s akaratlanul állunk vele szemben és csodálkozunk, mire hajtott ez az ismeretlen erő. De átéltük. Nyoma maradt bennünk. És mindig kifejezésére vágytunk (ha nem vezetődött félre convulsio alakjában.) Keressük a szavakat, melyek megneveznék lelki élményünket. Nem találunk, melyek teljes egészét fednék: „le langage désigne les choses d'une façon incomplète et inexacte.”¹⁷⁾ Változó az eshetőség a dolog megnevezésekor. Kérdés, mely tulajdonsága ötiük szembe a sok közül? Így kérdés, hogy a lelki tulajdonságok és élmények, melyik vonását vesszük észre? Mert a megjelölés ritkán szubsztantív, ritkán adja a tárgy lényegét, inkább kvalifikatív, azaz a tárgynak csak egy vonását emeli ki.¹⁸⁾ Ezzel az egy szóval, mely a tulajdonképpeni lelki folyamatnak csak egy vonását érinti, a költő nem éri be a analizálja azt, keresi a többi vonásokat és a kiragadottakat egymás mellé téve, forrasztja egészszé, kifejezővé a benne lefolyónak. S mikor már a szavak nem elegendők, beleviszi nyelvbe a metaforikus kifejezéseket és így próbálja a kielemezett hasonló tulajdonságai alapján közelebb hozni a megértésünkhöz a benne végbemenőt. Így a lelki boncolgatás hozzájárul, hogy a nyelvbeli kifejezés is részeire törjön és a nyelv analizálódjék.

¹⁶⁾ Biró Bertalan: A tudatalatti világ William James lélek-tanában. (Szeged, 1929.) 58., 59.

¹⁷⁾ M. Bréal: Essai de sémantique.⁶ (Paris.) 177.

¹⁸⁾ A. Darmesteter: La vie des mots.³ (Paris. 11. §.)

B

63491

Letter, no 68

